

Vem ska tro på mig?

- EN GRANSKNING AV SEXUELLA ÖVERGREPP
PÅ DE STATLIGA UNGDOMSHEMMEN

BARNRÄTTSSBYRÅN.

CHILDHOOD

WORLD CHILDHOOD FOUNDATION

FOUNDED BY H.M. QUEEN SILVIA OF SWEDEN

"Det var en sån
maktlöshet.
Jag kände mig
så ensam.
Hur kan det här
vara lagligt?"

Utgivare: Barnrättsbyrån & World Childhood Foundation
Finansierad av: World Childhood Foundation
Grafisk form: Bon Relations
Tryckeri: Alfredssons
År: 2023
www.barnrattsbyran.se
www.childhood.se

Inledning

Den här rapporten handlar om sexuella övergrepp mot barn placerade på de statliga ungdomshemmen som drivs av Statens institutionsstyrelse (SIS). Rapporten är en del av World Childhood Foundations och Barnrättsbyråns gemensamma arbete för att belysa brister inom den svenska tvångsvården. Den tar sin utgångspunkt i barns rättigheter och den särskilt utsatta position som barn placerade på SIS befinner sig i.

Vi vet att våld och sexuella övergrepp förekommer i institutionsmiljöer både i Sverige och internationellt. Granskningen bygger på decennier av kritik mot hur barn behandlas på SIS-hemmen. Trots att vi vet att barn utsätts för sexuella övergrepp på SiS så har inte förekomst och mönster sammanställts tidigare. Det är anmärkningsvärt i sig. Syftet med rapporten är att för första gången bidra med en systematisk överblick. Vår förhoppning är att därigenom bidra med ny kunskap om barns utsatthet och samhällets skyldighet att skydda.

Vi vill rikta ett särskilt tack till alla de ungdomar som med mod och solidaritet valt att bidra med sina egna ord och erfarenheter i denna rapport. I arbetet har Olle Eriksson funnits med oss – Olle dedikerade sitt yrkesliv åt att lyfta frihetsberövade ungdomars röster och belysa missförhållanden, däribland sexuella övergrepp inom SiS. Olle lämnade oss alldeles för tidigt men hans minne lever vidare och inspirerar till fortsatt kamp för barn och unga i samhällsvården.

Paula Guillet de Monthoux
Generalsekreterare Childhood

Elin Wernquist
Generalsekreterare Barnrättsbyrån

Innehållsförteckning

Inledning	3
Sammanfattning	7
Förord	12
DEL 1 – En studie om sexuella övergrepp mot unga vid SiS särskilda ungdomshem av Maria Andersson Vogel.....	17
Syfte och frågeställningar	20
Definitioner av sexuella kränkningar och våld	20
Tvångsvårdade unga och sexuell utsatthet	21
Hur kan vi förstå sexuella kränkningar och våld inom institutionsvård?	24
Vad vet vi om förövarna?	25
Hur spelar institutionen som miljö roll för förekomst av sexuella kränkningar och våld?	27
Material och metod	29
Allmänna handlingar från SiS och IVO.....	29
Intervjuer med tidigare placerade.....	31
Bearbetning av empiri.....	32
Begränsningar	37
Etiska överväganden	38
Resultat	39
Omfattning av inrapporterade händelser	40
Vilka är förövare och vilka utsätts?.....	44
Vilken karaktär har det sexuella våldet?.....	46
Ärenden som nått personalansvarsnämnd och domstol.....	54
Vad händer efter övergreppet? – Tidigare utsattas berättelser	57
Avslutande diskussion	61
Referenser	66
DEL 2 – Ungdomarnas berättelser	71
1. Linas berättelse	72
2. Lovisas berättelse	76
DEL 3 – Expertkommentarer	81
1. Åsa Landberg och Carl Göran Svedin – Psykologi och psykiatri.....	82
2. Silvia Ingolfsson Åkermark – Juridik.....	88
3. Childhood – ett internationellt perspektiv	92
4. Barnrättsbyrån – en socialjuridisk analys	98
Slutord	104

Sammanfattning

På Statens institutionsstyrelses (SiS) särskilda ungdomshem tvångsplaceras barn och unga som bedöms ha omfattande psykosocial problematik och som enligt socialtjänsten behöver stå under "särskilt noggrann tillsyn" enligt lagen med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU). Gruppen unga som placeras på SiS är heterogen och problembilderna är ofta komplexa kombinationer av kriminalitet, psykisk ohälsa, missbruk, skolproblematik, familjeproblem samt utsatthet för våld och övergrepp. Som del av sitt uppdrag har SiS ett antal särskilda befogenheter inklusive möjligheten att ha låsta avdelningar, att kroppsvisitera, föra barn till avskiljningsrum (isolering), ta drogtestar eller fatta beslut om vård i enskildhet.

En lång rad granskningar, tillsyn och annan rapportering har under lång tid slagit fast att det på SiS förekommer allvarliga missförhållanden, inklusive både fysiskt våld, kränkningar och sexuella övergrepp mot barn. I Sverige är Vanvårdsutredningen ett viktigt exempel, men också granskningar från Justitieombudsmannen, Inspektionen för vård och omsorg och Statskontoret. Trots att vi vet att det förekommer sexuella kränkningar och sexuellt våld mot barn placerade på SiS, så har det saknats en systematisk överblick och sammanställning av omfattning. I den här rapporten, framtagen av World Childhood Foundation och Barnrättsbyrån, undersöks och analyseras förekomsten av sexuella övergrepp mot tvångsplacerade unga vid de särskilda ungdomshemmen.

Rapportens huvudsakliga innehåll består av en studie genomförd av Maria Andersson Vogel med syfte att undersöka i vilken utsträckning och på vilka sätt det förekommer kränkningar och våld av sexuell karaktär mot placerade barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen. Studien har utgått från följande frågeställningar:

- Hur vanligt förekommande är det med dokumenterade uppgifter om sexuella kränkningar och våld vid de särskilda ungdomshemmen under tidsperioden januari 2019 till maj 2022?
- Vilka utsätts för kränkningar och våld och vilka är det som utför dessa övergrepp?
- Vilka typer av sexuella kränkningar och våld går att identifiera?
- Vad berättar unga med erfarenhet av att ha blivit utsatta?

Andersson Vogels studie utgår från allmänna handlingar inhämtade från SiS och Inspektionen för vård och omsorg (IVO). Detta har kompletterats med ett fåtal kvalitativa intervjuer med tidigare placerade ungdomar/unga vuxna med erfarenhet av utsatthet för sexuella kränkningar och våld samt dokumentation från SiS personalansvarsnämnd och domar från tings- och hovrätt. De allmänna handlingar som begärdes ut från SiS och IVO är i tid avgränsade till en period av 40 månader (1 januari 2019 till 4 maj 2022).

Inledningsvis konstateras att forskningen sedan länge dragit slutsatsen att slutna vårdmiljöer med omfattande inslag av kontroll och disciplin är förknippat med särskilda risker för placerade barn och unga. Både i Sverige och internationellt är emellertid kunskapen om hur vanligt förekommande det är med sexuellt våld mot tvångsplacerade unga begränsad. Det finns också begränsad kunskap om förövarprofiler även om manlig personal tycks vara överrepresenterad. När det kommer till sexuella kränkningar och våld i institutionsmiljö understryks att långt ifrån alla förövare aktivt har sökt sig till platsen med intentionen att begå övergrepp. Snarare är det så att motivationen att begå sådana handlingar ofta aktiveras av kontexten och att institutionsmiljön spelar en stor, ofta avgörande, roll för huruvida sexuella kränkningar och våld sker eller ej. Låst institutionsvård ställer med andra ord mycket höga krav på myndighet och personal i hur man arbetar för att motverka och förebygga att sexuella kränkningar och våld sker.

Resultatredovisningen visar att totalt 209 inrapporteringar av händelse/anmälan/klagomål där någon form av sexuell kränkning eller våld förekommer under de 40 månader som är studiens tidsperiod vilket innebär drygt fem inrapporteringar per månad. Den enskilt vanligaste formen av dokumentation bygger på barns klagomål till IVO. Under studiens tidsperiod har SiS upprättat 29 Lex Sarah-rapporter som avser någon form av sexuell kränkning eller våld samtidigt som endast 9 stycken tycks ha skickats vidare till IVO genom formella Lex Sarah-anmälningar. Denna diskrepans mellan antalet Lex Sarah-rapporter och anmälningar pekar på att man endast i en minoritet av fallen anser att den rapporterade händelsen utgör eller misstänks vara ett allvarligt missförhållande och väljer att gå vidare med en anmälan till IVO.

Rapporter om sexuella kränkningar och våld förekommer myndighetsövergripande men är ojämnt fördelade mellan institutionerna. Endast

vid en institution saknas dokumenterade inrapporteringar av klagomål och liknande avseende sexuella kränkningar och våld. Skillnader mellan institutioner kan bero på i vilken utsträckning händelser uppmärksammas och dokumenteras, men det kan även vara en indikation på att omfattningen av problem skiljer sig åt mellan institutioner.

Den absoluta majoriteten av de som beskrivs som förövare i de inrapporterade händelserna är personal vid ungdomshemmen, så är fallet i 193 av de 209 dokumenterade uppgifterna. Nio av inrapporteringarna rör en annan ungdom. I sju av de dokumenterade uppgifterna är det inte möjligt att utläsa vem det är som har begått övergreppet. I de fall där könstillhörighet på misstänkt förövare framgår är mönstret tydligt: den vanligast förekommande förövaren i materialet är en manlig personal. I de fem domar avseende våldtäkt som identifierats under tidsperioden 2017–2022 är den åtalade en manlig personal och brottsoffren är alla flickor.

Den vanligaste formen av sexuella kränkningar och våld från personal är den som går under benämningen ofredande, följt av beskrivningar av icke-fysiska kränkningar, såsom sexualiserade kommentarer och blickar. Det är också relativt vanligt med beskrivningar av mer allvarliga överträdelser, det som i studien kategoriseras som övergrepp. En del av de dokumenterade inrapporteringarna tycks handla om en mer allmän otrygghet som kan kopplas till den privata och kroppsliga integriteten. De intervjuer som gjordes inom ramen för studien pekar på att unga som utsätts för sexuellt våld av personal känner rädsla för att berätta om utsattheten, en rädsla som både handlar om otrygghet inför vad som kommer att hända och om att inte bli tagen på allvar.

Endast en liten del av de klagomål och berättelser som når IVO och SiS, har av myndigheten bedömts som så pass allvarliga att de bör anmälas till personalansvarsnämnden. Den stora skillnaden mellan antalet dokumenterade händelser/klagomål och antalet fall som lett till anmälningar till IVO och/eller PAN väcker därför frågor om i vilken utsträckning myndigheten tar de ungas berättelser på allvar. Att rapporter om sexuella kränkningar och våld vidare förekommer på alla utom ett av de 21 ungdomshemmen leder också till slutsatsen att detta inte är en fråga för enskilda institutioner, utan för hela den ansvariga myndigheten.

Del två av rapporten innehåller två längre vittnesmål från flickor med egen erfarenhet av sexuella övergrepp från tiden de varit placerade på SiS. Flickornas berättelser vittnar om hur kränkningar och våld tycks vara vanligt förekommande och hur en allmänt hotfull och våldsamt miljö skapar otrygghet och en känsla av att det inte lönar sig att säga ifrån och anmäla. Rapportens tredje del består av expertkommentarer som från olika perspektiv belyser studiens resultat och frågan om sexuella övergrepp i institutionsmiljö. Professor Carl Göran Svedin och Åsa Landberg diskuterar i sin kommentar bland annat konsekvenser av sexuella övergrepp för enskilda barn, men resonerar också om hur en i allmänhet otrygg miljö förhindrar både återhämtning och effektiv behandling. Advokat Silvia Ingolfsdottir Åkermark betonar i sin kommentar att utgångspunkten för SiS arbete med övergrepp måste vara att barn och unga som är tvångsplacerade på SiS-hem aldrig kan delta i sexuella handlingar med personal frivilligt, mot bakgrund av deras särskilda utsatthet och beroendeförhållande.

Utifrån sitt långvariga arbete för att belysa brister på SiS skriver Barnrättsbyrån bland annat att sammanställningen ger en tydlig bild av en myndighet som inte tar barns berättelser på allvar och där personalens rättigheter och arbetsgivarperspektivet ofta prioriteras högre än barns säkerhet. Childhood konstaterar i en avslutande kommentar att vanvårdsutredningar i en rad länder har pekat på det faktum att institutionsmiljöer möjliggör och osynliggör systematiskt våld, kränkningar och sexuella övergrepp. Sverige är inget undantag.

Förord

Åren 2006–2011 arbetade jag som utredningssekreterare på Regeringskansliet i den s.k. Vanvårdsutredningen. Vårt uppdrag var att kartlägga och synliggöra f.d. omhändertagna barns och ungdomars upplevelser av vanvård i samhällets regi. Totalt intervjuades 902 män och kvinnor om vad de hade varit utsatta för när de som barn/unga varit omhändertagna för samhällsvård.

I ett inledande skede tillbringade jag några dagar i Stockholms stadsarkiv för att via arkiverade journaler och anteckningar ge senare tiders vanvård historisk belysning från tider då våld, övergrepp, orättvisor, förtryck, plågsamma och kränkande bestraffningar inte var vanvård utan uppfostran, tillrättvisning och vägledning, något som med noggrannhet dokumenterades, arkiverades och legitimerades med stöd av lagstiftning och regelverk. I arkiverade daganteckningar från Åkerbrukskolonien Hall, i Södertäljetrakten läste jag bl.a. om gossen Lind som år 1904 "aflägsnat sig från arbetsplats under en timmes tid i afsigt att åt förbipasserande lantmän söka afyttra 2ne halsdukar. (julgåfvor)." Under rubriken "inskränkning i allmänt gifna friheter och förmåner" framgår att Lind för denna förseelse placerats i "tre veckors straffklass" och fått motta kroppsaga (19 slag).

Hösten 2022 läser jag Rebecka Andersens doktorsavhandling *I kvinnornas värld*, där hon bland annat undersöker vilka metoder som användes vid tvångsuppfostran av flickor vid Viebäckshemmen, som drevs av Ersta Diakonissanstalt 1905–1947. Flickan Kristina beskrivs här som "lögnaktig, slö och trög" och bestraffas efter ett rymningsförsök med isolering i fem dagar, får håret avklippt och matportionerna indragna.

När jag läser den rapport som nu föreligger kommer jag att tänka på gossen Lind och flickan Kristina. De lagar, regelverk, praxis och rutiner som för drygt hundra år sedan genomsyrade såväl barnuppfostran som samhällets barn- och ungdomsvård, ser vi fortfarande spåren av. Det gjorde vi i Vanvårdsutredningen och det gör vi i den här rapporten. Jag menar att i de vittnesmål och rapporter om vanvård, övergrepp och kränkningar som Vanvårdsutredningens och denna rapports intervju-personer återger, lever synsätt och attityder till barn och barnuppfostran

kvar från i princip förra sekelskiftet – modernare lagstiftning, barnkonvention och överenskommelser om barns rättigheter till trots.

I Vanvårdsutredningen identifierade vi åtta olika vanvårdsområden. Ett av dem var "Sexuella övergrepp". Av de 866 intervju-personer som ingick i resultatsammanställningen hade sammanlagt 55 procent varit utsatta för sexuella övergrepp, 63 procent kvinnor och 43 procent män. Övergrepp i fosterhem var dubbelt så vanligt som på institution. Berättelser om övergrepp förekom i ungefär lika stor omfattning under samtliga decennier som Vanvårdsutredningen omfattade och förändrades inte nämnvärt över tid.

En närmare jämförelse på resultatnivå mellan Vanvårdsutredningen och denna rapport låter sig av flera skäl inte göras. Låt oss konstatera att bilderna av barns utsatthet – vare sig det gäller arkiverat material, intervjuer, personliga vittnesmål eller klagomål till IVO – är tämligen oförändrade och likartade. Men alla placerade barn råkar inte illa ut vilket är viktigt att hålla i minnet när vi tar del av de drabbades berättelser. De flesta av dessa barn är faktiskt nöjda med sin placering vilket bland annat konstateras av professor Carl-Göran Svedin i den kunskapsöversikt han gjorde till Upprättelseutredningens betänkande.

I Vanvårdsutredningen ingick det inte i uppdraget att försöka förstå den vanvård som det rapporterades om, att försöka besvara frågan: Hur kunde det ske? Trots att det är vad läsaren frågar sig under läsningen av i stort sett varje sida. Vi försökte därför, om än summariskt, ändå närma oss den frågan. Jag konstaterar att samma fråga dyker upp vid läsningen av denna rapport, trots att det även här är kartläggning som är huvudfokus.

Där det finns möjligheter, där barn och unga befinner sig i beroendeställning och/eller underordning löper de risk att utnyttjas och förnedras. De oskrivna lagar och mekanismer som är verksamma när det gäller att möjliggöra och trigga den här typen av gränsöverskridande övergrepp är ännu inte till fullo identifierade. Omständigheterna när det gäller riskmiljöer, riskpersoner och riskbeteende är kanske antydda, men de är inte vetenskapligt belagda på ett sådant sätt att det går att garantera barns säkerhet, trygghet, hälsa och utveckling när det gäller samhället som förälder.

Många års erfarenhet har dock gett mig övertygelsen att barn och unga i kvalificerad närvaro av kompetenta vuxna, tillitsfulla relationer och förtroendefull kommunikation löper mindre risk att råka illa ut, något som med hänvisning till aktuell forskning också understryks i denna rapport. Vi befinner oss för närvarande i den tragiska situationen där vi av allt att döma fortsätter se en kraftigt förhöjd risk för att barn och unga kommer att utsättas för sexuella kränkningar och övergrepp under tiden de är inlåsta. Detta tycks särskilt gälla flickor med tidigare övergreppsbakgrund.

Vårdansvariga behöver fundera på den viktiga frågan vad skillnaden innebär för professionen att *förvänta sig* att barn och unga kommer att råka illa ut, jämfört med att *vänta tills det sker*, vilket nu på flera håll tycks vara gängse förhållningssätt. Ungdomarnas utsatthet, menar man i rapporten, bör inte i första hand förstås och åtgärdas på individnivå utan som strukturella problem som kräver åtgärder på strukturell nivå och berör sådant som faktiskt går att åtgärda: institutionskultur, organisering och personalens utbildning. Rapporten pekar på nödvändigheten av ett medvetet förhållningssätt till en sådan ansats, vilket onekligen väcker ett visst hopp.

"Manlig personals bemötande av placerade flickor" adresseras i rapporten och sätter fingret på en av de faktorer på strukturell nivå som det är angeläget att analysera och hantera. Det var något som vi också hade anledning att fundera på i Vanvårdsutredningen:

"Kvinnliga intervjupersoner berättade om hur de som unga flickor, just för att de kom från 'storstaden', talade och klädde sig som de gjorde, sminkade sig, rökte, tuggade tuggummi och hade en 'fräck' attityd, fick felaktiga och fördomsfulla förväntningar på sig. De uppfattades som 'lösaktiga', 'villiga' och blev lovliga byten för delar av den manliga befolkningen. Det var fritt fram för till exempel pojkar i skolan, klasskamraters pappor, lärare, konfirmationspräster, släktingar och vänner till familjen att kladda och tafsa och göra sexuella anspelningar."

Sådana föreställningar om flickor och kvinnlighet kommer även till uttryck i minnesböckerna från Viebäckshemmen. Rebecka Andersen skriver:

"I några fall är osedligheten underförstådd, och då kan det stå att flickan fört uteliv tidigt, haft intresse för pojkar eller umgåtts med dåligt ansedd

flicka. Osedlighet kunde användas för att beskriva en rad olika erfarenheter eller intressen som flickorna hade. Sexuella erfarenheter, eller intresse för att klä sig vuxet kunde vara tecken på osedlighet. Varje uttryck för kvinnlig sexualitet utanför äktenskapet ansågs problematisk, och ibland till och med sjukligt. Flickor beskrevs ibland vara sexuellt abnormala under anstaltsvistelsen."

I flera av de resonemang som förs i denna rapport förstår vi att vi fortfarande lever med resterna av sådan nedärvd kvinnosyn.

Det är hög tid att avkoda tystnadens grammatik, vilket den här rapporten kan hjälpa oss med. Vi behöver förstå och utmana den dynamik som främjar och vidmakthåller tystnaden kring vad de unga blir utsatta för. I Vanvårdsutredningen ställde vi ofta frågan: "Vad tror du hade krävts för att du skulle ha berättat vad du blev utsatt för?" Ett av svaren vi fick var:

"Jag skulle ingenting ha sagt, även om jag blev torterad och hotad till livet eller för den delen ha blivit lovad guld och gröna skogar."

Inför de smärtsamma bilder av och berättelser om barns utsatthet som historien och samtiden ger oss, går behovet att tiga och glömma hand i hand med nödvändigheten att också minnas och tala. Det är i själva betraktandet, lyssnandet och samtalet om vad som skett som medvetenhet och reflekterad kunskap kan uppstå, traderas och användas. Berättelserna, vittnesmålen och orden från de unga människor som ligger till grund för denna rapport bidrar till just detta. ●

Anders Nyman

*Leg. psykolog/leg. psykoterapeut
f.d. utredningssekreterare i Vanvårdsutredningen*

1

En studie om sexuella övergrepp mot unga vid SiS särskilda ungdomshem

av Maria Andersson Vogel,
Fil.dr. i socialt arbete och forskare i kriminologi

En kartläggande dokumentationsstudie som syftar till att undersöka i vilken utsträckning och på vilka sätt det förekommer övergrepp, kränkningar och våld av sexuell karaktär mot placerade barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen.

MARIA ANDERSSON VOGEL FIL.DR. I SOCIALT ARBETE
OCH FORSKARE I KRIMINOLOGI

Sexuella övergrepp mot unga vid SiS särskilda ungdomshem

En kartläggande dokumentationsstudie av övergreppens omfattning och karaktär.

Vid Statens institutionsstyrelses (SiS) särskilda ungdomshem tvångsplaceras barn och unga som bedöms ha omfattande psykosocial problematik och som enligt socialtjänsten behöver stå under "särskilt noggrann tillsyn" (12 § lag (1990:52) med särskilda bestämmelser om vård av unga (LVU)). Gruppen unga som placeras är heterogen och problembilderna är ofta komplexa kombinationer av kriminalitet, psykisk ohälsa, missbruk, skolproblematik, familjeproblem samt utsatthet för våld och övergrepp (Vogel, 2012). Medelåldern hos de placerade ligger runt 16 år men åldersspannet sträcker sig från enstaka barn så unga som 8–9 år upp till den övre lagstiftade gränsen på 21 år. Den särskilt noggranna tillsyn som de särskilda ungdomshemmen är ensamma om i det svenska barnavårdslandskapet innebär möjligheten att ha låsta avdelningar samt en rad så kallade särskilda befogenheter (reglerade i 15–20 c §§ LVU). Dessa befogenheter innebär bland annat att personalen har rätt att kroppsvisitera eller genomföra yttlig kroppsbesiktning (då den unge behöver klä av sig naken), kontrollera den unges kommunikation, ta drogtestar eller fatta beslut om vård i enskildhet. En av de mest ingripande, och kritiserade (se bl.a. Barnrättsbyrån, 2021), befogenheterna är det som kallas för avskiljning, att personalen har rätt att föra den unge till ett avskiljningsrum (isolering) i situationer då den unge är våldsam eller påverkad av berusningsmedel.

De särskilda ungdomshemmen är på detta sätt en sluten vårdmiljö med omfattande inslag av kontroll och disciplin, något som forskning länge visat är förknippat med risker för de unga på en rad olika sätt. Institutionsvård som sådan visar sällan några positiva behandlingsresultat och studier pekar på att det är behäftat med omfattande risker att samla ungdomar med problem, frånskilda sina vanliga sammanhang, i grupp

(Dishion & Tipsord, 2011; Dodge et al., 2006) och att en låst och kontrollerande miljö i sig skapar hinder för såväl rehabilitering som möjligheten att skapa fungerande relationer mellan placerade unga och personal, något som är avgörande för att uppnå goda behandlingsresultat (Goldson, 2003; Hill, 2005; Levin, 1998). Därtill har det vid upprepade tillfällen rapporterats om missförhållanden vid de särskilda ungdomshemmen, där personal utsatt barn och unga för våld och övergrepp (OPCAT 2018; SR 13-15/6-2016; SR 6/8-2018; SR 23/10-2020; SR 9-11/3-2021; SR 30/8-2022; SR 5/12-2022; Ung inlåst 2020). En del av dessa rapporteringar har rört situationer där personal utsatt placerade unga, ofta flickor, för sexuella övergrepp. Kunskapen om hur vanligt förekommande det är med sexuellt våld mot tvångsplacerade unga vid de särskilda ungdomshemmen är emellertid låg. I en tillsynsrapport från Inspektionen för vård och omsorg (IVO, 2023) framkommer att en fjärdedel av de placerade flickorna och 13 procent av pojkarna upplevt att personalen tafsar eller gjort andra sexuella handlingar mot dem eller andra placerade.

Internationellt har frågan studerats i ökande grad sedan början av 1990-talet, då en rad nationella skandaler i bland annat Storbritannien, USA och Australien briserade (Timmerman & Schreuder, 2014). En forskningsöversikt understryker att det är svårt att slå fast omfattningen på grund av stor variation i de inkluderade studiernas metod och empiri (Timmerman & Schreuder 2014). Sexuella övergrepp mot barn (oavsett kontext) är också ett område där mörkertalen är stora, och barn berättar sällan om övergrepp för vuxna (Priebe & Svedin, 2008), vilket betyder att försök att statistiskt mäta förekomst underestimerar omfattningen (McNeish & Scott, 2018). Forskning visar dock på att en rad aspekter tycks spela roll för förekomst. Det rör såväl barn och ungas tidigare erfarenheter av sexuella övergrepp som gruppdynamik, institutionskultur och bristande kunskap i personalgruppen. Forskare understryker vikten av att inte hantera sexuella övergrepp som individuella problem utan adressera sådant som institutionskultur, organisation, gruppdynamik och utbildning i ett förebyggande arbete (Mendez Sayer et al., 2018; Timmerman & Schreuder, 2014).

De barn och unga som tvångsplaceras i låst vård är en särskilt utsatt grupp, inte bara på grund av de vårdbehov som föranleder placeringen utan också på grund av att de fråntas vissa fri- och rättigheter då de placeras. Ett grundläggande krav på den vård de får och den miljö de

vistas i under placeringen är trygghet och skydd från våld och övergrepp. De vittnesmål från tidigare placerade barn och unga som media vid upprepade tillfällen rapporterat om pekar på att så inte alltid är fallet. För att kunna arbeta med att minska och förebygga förekomsten av sexuella kränkningar och våld behöver vi veta mer om fenomenet, både vad gäller i vilken utsträckning det förekommer samt vilka uttryck det tar sig. Sådan kunskap saknas fortfarande i hög grad avseende de svenska ungdomshemmen. Det är mot denna bakgrund som studien, vilken görs på uppdrag av World Childhood Foundation och Barnrättsbyrån, tar sitt avstamp.

Syfte och frågeställningar

Syftet med studien är att undersöka i vilken utsträckning och på vilka sätt det förekommer kränkningar och våld av sexuell karaktär mot placerade barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen. Syftet konkretiseras med följande frågeställningar:

- Hur vanligt förekommande är det med dokumenterade uppgifter om sexuella kränkningar och våld vid de särskilda ungdomshemmen under tidsperioden januari 2019 till maj 2022?
- Vilka utsätts för kränkningar och våld och vilka är det som utför dessa övergrepp?
- Vilka typer av sexuella kränkningar och våld går att identifiera?
- Vad berättar unga med erfarenhet av att ha blivit utsatta?

Definitioner av sexuella kränkningar och våld

Hur sexuellt våld definieras skiljer sig åt såväl beroende på kontext som vem som tillfrågas. En vanlig utgångspunkt, som även tjänar som ram för denna studie, är Världshälsoorganisationen WHO:s (2010) definition av sexuellt våld:

Sexual violence is defined as: any sexual act, attempt to obtain a sexual act, unwanted sexual comments or advances, or acts to traffic, or otherwise directed, against a person's sexuality using coercion, by any person regardless of their relationship to the victim, in any setting, including but not limited to home and work.

Definitionen av sexuellt våld är således en bred sådan, och innefattar allt från fullbordade våldtäkter till kommentarer eller närmanden som upplevs som sexualiserade. När det kommer till sexuella övergrepp i en

institutionskontext visar forskning också hur det måste förstås i relation till den specifika kontext där det utövas (Palmer & Feldman, 2017). Den miljö som låsta institutioner, likt de särskilda ungdomshemmen, utgör innebär en särskild tillvaro där personalens makt över vardagen är betydligt större än vuxnas makt över tonåringar i allmänhet. Därtill har de som placeras omfattande vårdbehov vilka personalen har i uppgift att avhjälpa. Givet detta riktas i denna studie även fokus mot uppgifter om sexuella relationer mellan personal och placerade unga, oavsett om de beskrivs av de inblandade som uttryck för maktutövande och utnyttjande, eller som frivilliga. I studien görs heller ingen åtskillnad avseende förövare, kartläggningen avser uppgifter om övergrepp begångna av såväl personal som av andra placerade unga¹. Den ovan refererade forskningsöversikten (Timmerman & Schreuder, 2014) pekar på hur övergrepp mellan unga i institutionsvård ofta förbises.

Termen "sexuella övergrepp" används i många sammanhang både som övergripande beskrivning för olika former av sexuella kränkningar och våld, och som benämning av en särskild kategori av sexuellt våld som särskiljer den från exempelvis våldtäkt eller ofredande. För tydlighetens skull används termen "sexuella övergrepp" i denna rapport i första hand i den senare, och snävare, betydelsen. När det handlar om mer övergripande benämningar används i första hand beskrivningar som "sexuella kränkningar och våld". I genomgången av tidigare forskning används dock ibland termen övergrepp som översättning av det engelska begreppet "abuse" som är vanligast förekommande i de refererade internationella studierna.

Tvångsvårdade unga och sexuell utsatthet

Varje år placeras ca 1100 barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen av socialtjänsten, de allra flesta med tvång enligt LVU, och cirka 60–70 unga avtjänar årligen slutna ungdomsvård enligt LSU (Lag (1998:603) om verkställighet av slutna ungdomsvård). En majoritet av de placerade är pojkar (ca två tredjedelar) och även om de komplexa problembilderna, som nämndes inledningsvis, överlag är giltiga för både pojkar och flickor finns också en del könsskillnader. Flickor har till

¹ Fokus ligger på sexuella kränkningar och våld som sker inom ramen för ungdomshemmens verksamhet, vilket betyder att händelser av sådan karaktär som skett när den unge varit på rymmen, med en förövare som inte är kopplad till institutionen, inte ingår i denna studie.

exempel en mer omfattande psykisk ohälsa, medan det är vanligare att pojkar är placerade på grund av kriminalitet (Vogel, 2012). De ungdomar som döms till sluten ungdomsvård är också nästan uteslutande pojkar. Flickorna är i regel yngre, de senaste åren har runt 40 procent av flickorna varit femton år eller yngre, medan motsvarande andel av pojkarna legat på en knapp fjärdedel (SiS, 2022a). En stor andel av ungdomarna har också olika typer av funktionsvariationer och psykiatriska diagnoser. En kartläggning från Socialstyrelsen (2019) visade till exempel att 71 procent hade minst en fastställd psykiatrisk diagnos. Den vanligaste, för både pojkar och flickor, var ADHD följt av missbruk, uppförandestörning och PTSD för pojkar. Hos flickor var den näst vanligaste diagnosen PTSD följt av autismspektrumstörning och missbruk.

"En aspekt av de placerade ungdomarnas utsatthet rör sexuellt våld, och i synnerhet gäller detta för flickorna."

En aspekt av de placerade ungdomarnas utsatthet rör sexuellt våld, och i synnerhet gäller detta för flickorna. En kartläggning från Folkhälsomyndigheten (2018) avseende sexuell hälsa och rättigheter hos ungdomar och unga vuxna (16–24 år) i statlig tvångsvård visade att en stor majoritet (85 procent) av de unga kvinnorna hade erfarenhet av någon form av sexuellt våld, jämfört med en tredjedel av de unga männen. Den vanligaste formen av sexuell utsatthet för båda könen var tafsande, men 70 procent av de unga kvinnorna (och 16 procent av de unga männen) hade varit med om vad rapportförfattarna definierat som vaginala samlag mot sin vilja, och hälften av de unga kvinnorna (17 procent av de unga männen) hade varit med om anala samlag mot sin vilja. I den senaste sammanställningen av de så kallade ADAD-intervjuer som ska göras med ungdomar vid inskrivning för att kartlägga problembild och hjälpbehov uppger två tredjedelar av de placerade flickorna att de tidigare blivit utsatta för sexuella övergrepp. Motsvarande siffra för pojkarna är tre procent (SiS, 2022b).

Flickor (och en mindre andel pojkar) som placeras vid de särskilda ungdomshemmen kommer med andra ord till avdelningarna med

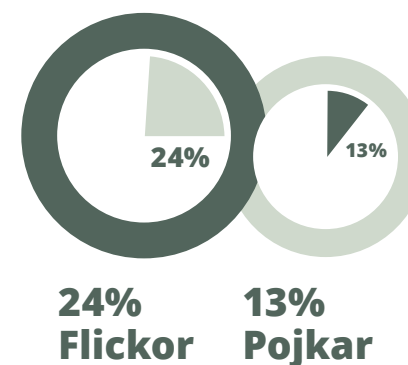
omfattande tidigare erfarenhet av sexuella kränkningar och våld. Forskning visar samtidigt att synen på dessa flickor (och deras sexualitet) ofta är en motsägelsefull kombination av föreställningar om dem som dels sårbara offer som behöver skyddas och läka (Överlien, 2004), dels som manipulativa och intriganta tjejer som behöver disciplineras (Chesney-Lind & Irwin, 2008; Vogel, 2020). De brittiska forskarna Mark Smith och Jo Woodiwiss (2016) för en kritisk diskussion om hur diskursen om sexuella övergrepp mot barn (Child Sexual Abuse, CSA) bygger på en föreställning om barndomen som en oskyldig och asexuell fas. En sådan föreställning, menar de, riskerar att positionera barn med erfarenhet av sexuella handlingar, även i form av övergrepp, som "sexuellt kunniga" och därför "tillgängliga", vilket gör det svårare att förstå dem som utsatta. Att de flickor som placeras vid de särskilda ungdomshemmen har omfattande erfarenhet av tidigare sexuella kränkningar och våld, och ofta tolkas som manipulativa och intriganta, riskerar således innebära att de är svårare att förstå som utsatta, då de inte alltid "passar in" i en dominerande föreställning om vilka barn det är som utsätts för sexuella kränkningar och våld.

Hur kan vi förstå sexuella kränkningar och våld inom institutionsvård?

Inom internationell forskning används ibland benämningen "Institutional Child Sexual Abuse" (ICSA) som ett sätt att skilja ut fenomenet från sexuella övergrepp mot barn (CSA) som sker i andra sammanhang, exempelvis inom familjen, och på så sätt fånga de specifika aspekter som finns förknippade med övergrepp i institutionsmiljöer. Studier på detta fält undersöker inte bara övergrepp vid barnavårdsinstitutioner, utan även andra typer av institutionella miljöer, som religiösa och idrottsliga sådana (McNeish & Scott, 2018). I genomgången nedan ligger emellertid fokus på den typ av institutionsmiljö som de särskilda ungdomshemmen utgör.

Som nämndes inledningsvis är det av flera skäl mycket svårt att säga något säkert om omfattningen av sexuella kränkningar och våld mot barn och unga på institution. Internationellt finns emellertid vissa försök till kartläggningar. Årlig statistik från det nationella inspektoratet av kriminalvård i England och Wales visar att vid låsta institutioner för barn och unga i England och Wales hade under tidsperioden 2015–2016 mellan en och tre procent blivit utsatta av andra placerade ungdomar och mellan en och två procent av personal². Andelen flickor var fyrdubbel hög jämfört med pojkarna (Mendez Sayer et al., 2018). I en amerikansk årlig undersökning var siffrorna för utsatthet av andra unga knappt tre procent och för utsatthet av personal närmare åtta procent (här ingår både låst och öppen institutionsvård, och även ungdomar över 18 år). (Bureau of Justice Statistics, 2012). Som nämndes i inledningen visar siffror från IVO att en fjärdedel av flickorna och 13 procent av pojkarna upplevt och/eller bevittnat någon form av sexuell kränkning eller våld från personal. Där framkommer också att de unga uppger att det är vanligare med utsatthet från personal än från andra placerade. Man ska dock vara mycket försiktig med att jämföra nivåer mellan länder. Dels kan skillnader i mätmetoder, frågeställningar och definitioner vara stora, dels skiljer sig organisering och utformning av låst vård mellan länder, och målgrupperna är inte alltid heller jämförbara (sett exempelvis till kön, ålder, placeringsskäl och problembilder).

² I England och Wales finns tre olika typer av låsta institutioner för barn och unga. De som tar emot de yngsta, och med mest komplexa vårdbehov (Secure Childrens Homes), finns dock inte med i denna statistik.

24% flickor och 13% pojkar har upplevt eller bevittnat någon form av sexuell kränkning eller våld från personal

Vad vet vi om förövarna?

De skandaler som ledde till att övergrepp inom institutionsvården började studeras empiriskt i början av 1990-talet handlade nästan uteslutande om manlig personal som förgripit sig på placerade barn, och därför riktades också fokus dit (Timmerman & Schreuder, 2014). Forskare har pekat på att detta innebar att placerade ungas sexuella kränkningar och våld hamnade i skymundan, och en del studier har visat att det är lika vanligt att ungdomar utsätter varandra som att de blir utsatta av personal (Ibid.). Forskning som försökt att urskilja typer av unga som begår sexuella kränkningar och våld anses dock inte tillräckligt robust för att exempelvis kunna användas i behandlande arbete. Vad man dock vet är att det är vanligare att pojkar begår övergrepp än att flickor gör det (Royal Commission, 2017).

Forskning som försökt identifiera karakteristika hos och typologisera personal som utsätter barn och unga är mer utvecklad, om än också den fortsatt begränsad. I en australiensisk rapport understryker man samtidigt att det inte finns någon "typisk profil" på de som utsätter barn för sexuella kränkningar och våld, utan att beteenden och motiv skiljer sig åt och även förändras över tid och kontext (Royal Commission, 2017).

Vad som ändå lyfts i flera studier är förövares sociala kompetens, att det relativt ofta tycks röra sig om personer som är uppskattade i arbetet och har välfungerande relationer till kollegor, vilket gör att deras gränsöverskridande därför kan vara svårare att upptäcka (Zammit et al., 2021). Den australiensiska rapporten kunde också konstatera att det var vanligare att manlig personal begick övergrepp än att kvinnlig personal gjorde det (Royal Commission, 2017). Den amerikanska kartläggningen pekade dock på att den vanligaste förövaren var en kvinnlig personal, och att pojkar var mest utsatta. Bland de flickor som utsatts var det dock vanligast att förövaren var en manlig personal (Bureau of Justice Statistics, 2012).

En av de mer inflytelserika modellerna över hur vi ska förstå vilka faktorer som leder till att vuxna förgriper sig på barn (dock ej specifikt i institutionella miljöer) utarbetades av David Finkelhor (1984) och visar på hur fyra förutsättningar behöver uppfyllas för att ett övergrepp ska ske. 1) Det måste finnas en vilja hos personen att begå övergrepp mot ett barn, 2) hen måste övervinna interna hinder för att agera på den viljan, 3) hen måste övervinna externa hinder för att agera på den viljan och 4) hen måste överskrida offrets motstånd mot övergrepp. Finkelhor menar att vart och ett av dessa steg innefattar såväl psykologiska som sociala faktorer. Richard Wortley och Stephen Smallbone (2006) menar i sin tur att psykologiska faktorer behöver kombineras med miljöfaktorer så att förklaringsmodeller också tar hänsyn till aspekter i den omgivande miljön som både kan hindra och möjliggöra övergrepp. När det kommer till sexuella kränkningar och våld i institutionsmiljö är det viktigt att understryka att långt ifrån alla förövare aktivt har sökt sig till platsen med intentionen att begå övergrepp. Snarare är det så att motivationen att begå sådana handlingar ofta aktiveras av kontexten (Mendez Sayer et al., 2018, jfr Wortley & Smallbone, 2006; Palmer & Feldman, 2017). Det betyder att institutionsmiljön spelar en stor, ofta avgörande, roll för huruvida sexuella kränkningar och våld sker eller ej.

"Det betyder att institutionsmiljön spelar en stor, ofta avgörande, roll för huruvida sexuella kränkningar och våld sker eller ej."

Hur spelar institutionen som miljö roll för förekomst av sexuella kränkningar och våld?

En rad miljöfaktorer förknippade med ökad risk för övergrepp mot barn och unga är sådana som är kännetecknande för institutioner likt de särskilda ungdomshemmen (Mendez Sayer et al., 2018; Palmer & Feldman, 2017). Tom Palmer och Valerie Feldman (2017) diskuterar hur organisationer som går att förstå som dem Erving Goffman (1973) benämnt totala institutioner, som kännetecknas av en större slutenhet än andra institutionsformer, särskilt ofta innefattar sådana kulturer som möjliggör övergrepp. De brister ofta också i att hantera dessa när de sker. En rad studier har pekat på hur de särskilda ungdomshemmen i hög utsträckning går att förstå som sådana totala institutioner; genom sin avskärmning från det omgivande samhället, en administrativ och kollektiv hantering av individers komplexa behov samt en ofta svåröverbryggbar klyfta mellan unga och personal (se t.ex. Enell, 2015; Enell et al., 2018; Levin, 1998; Vogel, 2020).

Kännetecknande för organisationskulturer där sexuella övergrepp förekommer är bland annat att de ofta är straffande snarare än vårdande (Mendez Sayer et al., 2018). Forskning har visat på liknande mönster vid de särskilda ungdomshemmen, där straffande och kontrollerande aspekter av vårdmiljön ofta trumfar behandling och rehabilitering (Nolbeck, 2022). Även så kallade machokulturer är förknippade med övergrepp mot barn på institution (Palmer & Feldman, 2017; Mendez Sayer et al., 2018). Marcus Erooga (2009) menar att en innebörd av machokultur är ett klimat som begränsar möjligheterna att uttrycka känslor eller sårbarhet, och oförmåga att se sådant hos andra. Andra aspekter av en sådan kultur kan vara sexistisk och homofob jargong, vilket skapar en miljö där nedvärderande föreställningar om sex, sexualitet och kön normaliseras (Palmer & Feldman, 2017). En amerikansk studie av låst institutionsvård för pojkar/unga män visar hur miljön var påtagligt maskulint kodad, på så vis att den var möblerad på ett sätt som inte underlättade relation och interaktion, att det var mycket fokus på sport och tävling och att klimatet präglades av bland annat sexistiska kommentarer om kvinnor och underlåtenhet att gripa in vid homofobiska skämt (Abrams et al., 2008). Forskning pekar på att liknande maskulinitetsföreställningar också är närvarande vid de svenska ungdomshemmen (se t.ex. Laanemets & Kristiansen, 2008; Pettersson, 2009).

Den slutenhet och avskildhet gentemot det omgivande samhället, som mer än något annat definierar den totala institutionen, är i sig en risk för att sexuella övergrepp ska ske (Mendez Sayer et al., 2018). Möjligheten till extern granskning av sådana slutna miljöer kan därtill vara begränsad och inte sällan finns en motvilja mot såväl extern som intern kritik. Sådana förutsättningar riskerar att skapa en arbetsplats där personal upplever sina möjligheter att påverka kringskurna, vilket kan få till följd att missförhållanden tillåts fortgå (Erooga, 2009).

Strukturella faktorer som kan spela roll för ökad risk för övergrepp är, till exempel, om institutionen är stor sett till antalet intagna ungdomar (Mendez Sayer et al., 2018). Forskning pekar också på att när barn placeras långt hemifrån minskar möjligheten att hålla dem trygga, och långa avstånd till hemmet är kännetecknande för många av de unga som placeras inom SiS. Därtill har studier lyft vilken traumatisk upplevelse det kan vara för barn med tidigare erfarenhet av sexuella övergrepp att, till exempel, bli kroppsvisiterade eller utsatta för andra typer av tvångsmedel (Ibid.). Palmer och Feldman (2017) pekar också på hur förekomsten av fysiskt och psykiskt våld i en institutionskontext riskerar att leda även till sexuellt våld, då forskning har påvisat att olika former av våld ofta hänger samman (se t.ex. Isdal, 2001; Wilkins et al., 2014). De avskiljningar som används mot barn och unga på SiS (beskrivna i inledningen) innebär i hög utsträckning också ett användande av fysiskt våld mot de unga (Barnrättsbyrån, 2021), och barn berättar också om upplevelser av våldsutsatthet från personal (IVO, 2023).

Sammantaget pekar den forskning som finns på att en rad av de miljöfaktorer som tycks förknippade med att sexuella övergrepp mot barn på institution sker är sådana som (i varierande grad) kännetecknar de särskilda ungdomshemmen. Dessa förutsättningar ställer med andra ord mycket höga krav på myndighet och personal i hur man arbetar för

"Sammantaget pekar den forskning som finns på att en rad av de miljöfaktorer som tycks förknippade med att sexuella övergrepp mot barn på institution sker är sådana som (i varierande grad) kännetecknar de särskilda ungdomshemmen."

att motverka och förebygga att sexuella kränkningar och våld sker. Vad som är viktigt att betona här är dock att faktorer kopplade till organisation, miljö och kultur är sådant som det är möjligt att påverka och förändra.

Material och metod

Då det övergripande syftet är deskriptivt, att försöka fånga omfattning och karaktär på sexuella kränkningar och våld vid de särskilda ungdomshemmen, har studien varit av kartläggande karaktär. Det huvudsakliga empiriska materialet består av allmänna handlingar³ inhämtade från Statens institutionsstyrelse, SiS (huvudman för ungdomshemmen) och Inspektionen för vård och omsorg, IVO (den myndighet som ansvarar för tillsynen av ungdomshemmen). Detta har kompletterats med ett fåtal kvalitativa intervjuer med tidigare placerade ungdomar/unga vuxna med erfarenhet av utsatthet för sexuella kränkningar och våld samt dokumentation från SiS personalansvarsnämnd (PAN) och domar från tings- och hovrätt.

Allmänna handlingar från SiS och IVO

De allmänna handlingar som begärdes ut av Barnrättsbyrån från SiS och IVO är i tid avgränsade till en period av 40 månader (1 januari 2019 till 4 maj⁴ 2022). Begäran till SiS avgränsades till att gälla dokumentation som "berör, pekar på eller omnämner sexualbrott, sexuellt våld, sexuella övergrepp, sexuella kränkningar, tafs, olämpligt beteende eller oönska-de närmanden, samt relationer mellan personal/barn av sexuell eller otillbörlig karaktär". I begäran till IVO gjordes inga sådana specificeringar, då myndigheten uppgav att de inte kunde göra den typen av sökningar och avgränsningar. Det betyder att jag som forskare har gjort urvalet, enligt samma kriterier som ställdes till SiS.

Dokument från SiS som lämnats ut och som ingår i analysen innefattar samtliga synpunkter och klagomål från barn och ungdomar på SiS,

³ Samtliga handlingar har före utlämning genomgått särskild sekretessprövning i enlighet med OSL (Offentlighet- och sekretesslagen (2009:400)) och maskats för att undvika identifiering och eventuell skada för enskilda. Det betyder att inga av dessa handlingar innehåller personuppgifter.

⁴ Materialet från IVO täcker perioden fram till 7 april 2022.

tjänsteanteckningar, mejl, incidentrapporter, dokumentation från internutredningar, dokumentation från institutionernas ungdomsråd samt de Lex Sarah-rapporter som upprättats på SiS. Dokument från IVO utgörs av inkomna Lex Sarah-anmälningar och IVO:s egna beslut gällande SiS ungdomsvård som gjorts under tidsperioden, tillsammans med samtliga klagomål som inkommit till IVO från barn och unga placerade på SiS, eller från andra parter, under vald tidsperiod.

Kompletterande dokumentation

Från SiS har också inhämtats dokumentation från myndighetens personalansvarsnämnd (PAN) under perioden 1 januari 2017 till 5 maj 2022⁵. Begäran formulerades så att det skulle gälla anmälningar och beslut i PAN-ärenden "som relaterar till otillbörliga relationer mellan personal och barn/ungdom eller kränkningar/brott av sexuell karaktär. Även sådant som avser brott/kränkningar av sexuell karaktär som hänt på fritiden, bortkopplat från SiS."

Sökningar i rättsdatabasen JUNO gjordes också av Barnrättsbyrån för att identifiera domar avseende våldtäkt mot barn vid ungdomshemmen. Detta resulterade i att fem domar identifierades, alla inom tidsperioden 2017–2022⁶.

Inför kartläggningen begärde Barnrättsbyrån även ut polisanmälningar avseende samtliga brott enligt brottsbalkens kapitel 6 (där sexualbrott regleras), där något av ungdomshemmen varit brottsplats för tidsperioden 1 januari 2019 till 31 mars 2022. Här fanns emellertid stora svårigheter att säkra att alla polisanmälningar avseende sexualbrott vid ungdomshemmen inkluderades, bland annat på grund av att polismyndigheten organiserat sitt utlämningsarbete så att flera olika regioner fått ansvar för att göra utlämnanden. Det gick därför inte att få ett samlat och säkert svar på att underlaget var fullständigt. Mot denna bakgrund gjordes bedömningen att osäkerheten i materialets täckning var alltför stor för att kunna inkluderas i studien. Att dra slutsatser utifrån ett ofullständigt underlag riskerar att bli missvisande.

Intervjuer med tidigare placerade

Avsikten med att komplettera dokumentanalysen med kvalitativa intervjuer med ungdomar/unga vuxna som har erfarenhet av sexuella kränkningar och våld under placering vid ungdomshemmen, var att tydligt inkludera de utsattas perspektiv och få en mer fullständig bild av vad som sker än vad den ofta kortfattade dokumentationen kan ge. Rekrytering av respondenter, som gjordes med hjälp av Barnrättsbyråns upprättade kontakter med ungdomar och unga vuxna, visade sig emellertid vara svår. Många av de barn och ungdomar som Barnrättsbyrån har kontakt med har en väldigt skör livssituation. I vissa fall ville personer vara med, men situationer uppstod som inte gjorde detta möjligt, i andra fall har ungdomar tackat nej. Enligt Barnrättsbyrån var det också svårt att hitta ungdomar som tillräckligt nyligen varit placerade, men som samtidigt kommit till en plats där de hade möjlighet och ville berätta. Ambitionen vid start var att genomföra mellan 5–10 intervjuer, men endast tre har kunnat genomföras.

⁵ Barnrättsbyrån, som begärut ut allt material, valde här ett större tidsspänn än för de andra handlingarna

⁶ Även för domarna valde Barnrättsbyrån ett större tidsspänn. Avstämning har gjorts med granskande journalist på SR som tittat på frågan samt med en annan forskare som också gjort sökningar på domar om våldtäkt. Allas sökningar har, oberoende av varandra, identifierat samma fem domar. Varför det inte tycks gå att hitta domar före 2017 har sannolikt många olika förklaringar, men det ligger utanför denna kartläggnings fokus.

Fokus i intervjuerna låg inte i första hand på själva övergreppet utan på vad som hände före och efter, hur deltagarna upplevde att deras berättelser (om/när de berättade) togs emot och hanterades, om, och i så fall hur, de hade velat bli annorlunda bemötta och hjälpta samt hur de utifrån sina erfarenheter tänker kring att det förekommer sexuella kränkningar och våld vid ungdomshemmen och hur de resonerar kring att arbeta med att minska och förebygga förekomst. Alla tre deltagare var kvinnor över 18 år och det hade gått mellan ett och sju år sedan de var placerade. När övergreppen skedde var de mellan 16 och 18 år. Intervjuerna genomfördes över telefon och tog mellan 15 och 45 minuter. Med deras samtycke spelades samtalen in och transkriberades sedan.

Bearbetning av empiri

Dokumentmaterialet har bearbetats både kvantitativt och kvalitativt. Givet det explorativa i studien, då så lite kunskap finns, och då syftet är kartläggande, föll valet på innehållsanalys som analysmetod. En innehållsanalys är ofta kvantitativ till sin karaktär och syftar till att, i varierande grad, räkna och mäta förekomst av ord, idéer eller företeelser i textmaterial (Boréus & Bergström, 2012). En innehållsanalys kan emellertid även användas i mer kvalitativa termer för att på ett systematiskt sätt beskriva innehåll i texter (Ibid.). I föreliggande studie har analysen av myndighetsdokumentationen inspirerats av båda dessa aspekter, då det både handlat om att i möjligaste mån försöka kartlägga omfattning och förekomst av situationer och händelser som kan förstås som sexuella kränkningar och övergrepp, men också om att undersöka vilken information om händelserna som återges i dokumentationen.

Kodning, variabler och analys

I ett första steg lästes alla dokument igenom för att jag som forskare skulle kunna bekanta mig med innehåll, form och struktur. Detta är viktigt för att kunna konstruera ett fungerande kodschema för den kommande kvantitativa analysen (Boréus & Bergström, 2012). Ett utarbetande av kodschema bygger på en förtrogenhet med materialet och konstrueras ofta i flera steg. Under tiden genomläsningen gjordes fördes anteckningar kring tänkbara koder som modifierades och reviderades allt eftersom.

När allt material hade gått igenom och ett kodschema utformats kodades materialet med hjälp av det statistiska dataprogrammet SPSS. En avgörande fråga i denna process var huruvida kvantifieringen av textmaterialet skulle fokusera på att mäta och räkna unika händelser eller omfattning av dokumentation av händelser. Även om det förra hade varit önskvärt, var bedömningen att det inte var genomförbart då möjligheten att kontrollera huruvida olika dokument avsåg samma händelse eller ej var för begränsad. I enstaka fall har det varit möjligt att konstatera att två olika dokument rör samma händelse, men i alltför många andra fall har osäkerheten i materialet varit för hög. Detta talade alltså för att låta analysenheten vara *dokumentation* av händelser, istället för unika händelser. Samtidigt förekommer det att samma dokument innehåller anmälningar/klagomål/beskrivningar av flera olika situationer. Exempelvis när en placerad ungdom ringt in till IVO:s barn- och ungdomslinje med klagomål kan detta samtal ha handlat om flera olika händelser och situationer som alla dokumenterats i ett och samma dokument. Att koda varje enskilt dokument för sig skulle då riskera att vissa anförda händelser inte gavs tydligt utrymme i kartläggningen. Mot bakgrund av detta har materialet hanterats på så vis att analysenheten bäst kan definieras som "inrapportering av händelse/anmälan/klagomål där någon form av sexuella kränkningar eller våld är aktuellt". Detta innebär att siffrorna som redovisas i resultatdelen inte säger något om antal unika händelser (då samma händelse kan ha dokumenterats på olika sätt), utan om hur ofta (upplevelser av) sådana händelser har dokumenterats hos SiS och hos IVO⁷. När det gäller Lex Sarah-dokumentationen från de två myndigheterna har det emellertid varit möjligt att identifiera vilka rapporter hos SiS som rör händelser som resulterat i anmälningar till, och beslut hos, IVO. Här har det med andra ord varit möjligt att undvika att dokumenterade uppgifter om samma händelse kodats flera gånger. Av detta skäl har endast Lex Sarah-rapporterna som upprättats hos SiS kodats, medan anmälningar och beslut hos IVO inte kvantifierats utan redovisas separat. Då det är tydligt att de olika Lex Sarah-dokumenterna rör samma händelse har IVO-materialet ibland använts som stöd i kodningen. Detta då maskningen av materialet som lämnats ut från SiS varit mer omfattande.

⁷ I ett antal fall har det förekommit rena dubletter av dokument, dessa har då endast kodats en gång.

Fokus i kodningen har varit att fånga omfattningen av dokumentation som beskriver sexuella kränkningar och våld, vilka som uppges ha utsatts för övergrepp (pojkar eller flickor) respektive utfört övergrepp (kön samt ungdom eller personal), vid vilken institution⁸, vilket år händelsen dokumenterats och vilken typ av övergrepp det gällt. De variabler som använts i analysen av materialet är således följande:

Typ av dokumentation har kodats utifrån vilken typ av dokument uppgiften är hämtad från. Det rör sig om sådant som Lex Sarah-rapporter, dokumentation av barns klagomål till IVO eller protokoll från de ungdomsråd som ska hållas vid ungdomshemmen.

Institution har kodats utifrån vilket av ungdomshemmen det rör.

Årtal har kodats avseende vilket år dokumentationen är registrerad. I några fall avses dock händelser som ligger utanför tidsperioden för denna studie, exempelvis rör en del av dokumentationen från början av 2019 händelser som skett under 2018 eller, i en del fall, när en ungdom först efter utskrivning hör av sig och berättar vad hen varit utsatt för tidigare. Dessa har ändå tagits med, då datum för dokumentationen faller inom ramen för studiens mätperiod.

Kön har kodats både för den som uppges ha blivit utsatt och för den som uppges ha begått sexuella kränkningar eller våld. I bägge fall har det primärt kodats utifrån om kön eller pronomen framgår av texten. I ett fåtal fall har slutsats om könstillhörighet vad gäller berörda ungdomar också kunnat dras utifrån vilket ungdomshem det rör (då en majoritet av institutionerna är könsseparerade).

Typ av sexuella kränkningar och våld har kodats utifrån ett antal kategorier som skapats med stöd i WHO:s definition av sexuellt våld, i kombination med vad som framträtt som återkommande i materialet. Här bör poängteras att denna kategorisering är en konstruktion utifrån hur dokumentationen är formulerad och därför inte med nödvändighet alltid stämmer överens med hur en handling skulle ha definierats rättsligt. Detta betyder att det till exempel i de dokumenterade händelser som

har kategoriserats som "ofredande" mycket väl också kan ingå mer allvarliga handlingar som ur ett juridiskt perspektiv hade benämnts som andra former av sexualbrott om dessa situationer prövats rättsligt.

De typer som kodats är:

Våldtäkt – när det specifikt benämns så i dokumenten.

Övergrepp – sexuella handlingar som inte uttryckligen definierats som våldtäkt. Här ryms formuleringar/beskrivningar som "haft sex med", oralsex, "utsatts för sexuella grejer", "utsatt för sexuella övergrepp", "otillbörlig relation" eller "sexuell relation".

Ofredande – situationer/händelser som benämns i termer av "sexuellt ofredande", "sexuellt antastat" eller "sexuellt trakasserat", men också situationer som beskrivs innebära tafsande och beröring som upplevs obehaglig och/eller sexualiserad och/eller påtvingad.

Icke-fysiska kränkningar – denna kategori rör kommentarer, skämt, blickar. Här samlas sådant som är sexualiserat på något vis, men som inte tycks innefatta fysisk kontakt, och kallas ibland "sexuellt kränkande bemötande". En avgränsning som gjorts är att beskrivningar av sexualiserade tillmälen (när någon blivit kallad "bö" eller "hora") har uteslutits. Dessa kan givetvis ur en aspekt ses som en form av sexuell kränkning, men bedömningen är att detta är tillmälen som är så pass "normaliserade" i konflikt-situationer att det är rimligt att anta att det händer betydligt oftare än vad som fångas av den dokumentation som utgör studiens empiri. Att inkludera de fallen skulle därför bli missvisande. I något enstaka fall rör kränkningen sexuell läggning, till exempel en ungdom som upplevt att en personal ifrågasatt hans bisexualitet. Inte heller dessa har inkluderats då studien fokuserar sexuella övergrepp och inte frågor om kränkning eller diskriminering på grund av sexuell läggning.

Kontakt, ospecificerad – denna kategori skapades utifrån situationer och beskrivningar som ofta återkom vid genomläsning av materialet. Den rör inte i första hand ageranden som kan ses som specifikt brottsliga, men fångar situationer där det finns

⁸ Två dokument rör information till IVO om sexuella övergrepp där institution inte framgår. Dessa har uteslutits ur analysen.

något i bemötande och agerande som upplevs som obehagligt eller otryggt för de ungdomar det rör. Det handlar till exempel om flickor som beskriver att de inte vill bli tagna i av manlig personal, inte bli väckta på morgonen av manlig personal eller som tycker det är otäckt att manlig personal/okänd personal väcker dem genom beröring.

Övrigt – denna kategori innefattar ett fåtal situationer där det inte riktigt har gått att utläsa vad som hänt, ibland på grund av maskning eller på grund av mycket kortfattade beskrivningar. Här ska understrykas att detta främst gäller material från SiS, där begäran till myndigheten specifikt rörde dokumentation av sexuella kränkningar och våld. Det material från IVO där det inte gått att utläsa vad som hänt har inte inkluderats alls. Här återfinns också fall som är mycket ospecifika, till exempel att någon upplevs "obehaglig", men där det inte specificeras närmare än så, eller sådana som inte på något tydligt sätt faller inom ramen för de andra kategorierna.

De kvantitativa analyserna har varit av rent deskriptiv karaktär för att kartlägga omfattning av inrapporterade händelser fördelade över exempelvis år och institutioner, samt för att undersöka könsskillnader avseende de som upplevt sig utsatta och de som beskrivs ha begått olika former av sexuella kränkningar och våld. Här har således i första hand frekvenstabeller använts, samt i vissa fall korstabuleringar.

Den kvalitativa genomgången av dokumentmaterialet har, som komplement, fokuserat på hur olika händelser och situationer beskrivs i dokumenten, för att på så sätt fånga karaktären av de handlingar och upplevelser som unga berättar om som sexuella kränkningar och våld.

Den kompletterande dokumentationen, domar och material från SiS personalansvarsnämnd, har inte inkluderats i den ovan beskrivna innehållsanalysen. Tidsspannet för detta material är bredare och karaktären på dokumentationen (i synnerhet domarna) skiljer sig från den myndighetsdokumentation som använts i innehållsanalysen. Utifrån detta gjordes bedömningen att detta material svarar på delvis andra frågor än den om i vilken utsträckning sexuella kränkningar och våld dokumenteras vid SiS och IVO, varför det har behandlats separat. Utifrån en genomgång har en översiktlig och kortfattad sammanställning gjorts med fokus på vad ärenden/åtal avsett och vad beslut/dom blivit.

Då intervjuerna med tidigare placerade var så få har materialet inte bearbetats enligt sedvanlig analytisk procedur, detta då en sådan analys inte har ansetts vara fruktbar. Istället har en summerande sammanställning av berättelserna gjorts, där fokus ligger på deras beskrivningar av hur situationerna hanterades efteråt och vad de tänker om förekomst av övergrepp vid ungdomshemmen.

Begränsningar

Att undersöka förekomst av sexuella övergrepp är svårt oavsett plats eller miljö och de underlag som ofta används är polisanmälningar och självrapporterade uppgifter, vilka båda kommer med metodologiska brister (se t.ex. Brå 2019). Att som i föreliggande studie utgå ifrån allmänna handlingar från berörda myndigheter kommer således också med begränsningar. Vi kan inte veta om alla händelser rapporteras, eller veta säkert i vilken utsträckning eller på vilket sätt berättelser från placerade unga dokumenteras. Som i all forskning som baseras på andras utsagor kan vi inte heller veta helt säkert vad som faktiskt skett, utan endast vad personer berättat och att det har dokumenterats. Det finns också en risk för att avgränsningen som gjorts för begäran om utlämning missat händelser, samt att eventuella brister i myndigheternas system gjort att allt inte lämnats ut⁹. Därtill är myndighetshandlingar ofta kortfattade och formellt formulerade vilket kan göra att en kvalitativ analys där syftet är att förstå hur och varför ett övergrepp sker är svår. Här kan tilläggas att den maskning som gjorts av materialet innan det lämnades ut också har begränsat möjligheten till kvalitativa analyser av beskrivningarna, och ibland även kodningen av materialet för den kvantitativa analysen. Av dokumentationen framgår inte heller ålder på de placerade ungdomarna, men vi vet att variationen är stor, att flickor generellt är yngre och att en majoritet är minderåriga.

⁹ Så var fallet inledningsvis med Lex Sarah-dokumentationen. Efter kontakt med SiS för att försäkra att antalet Lex Sarah-anmälningar till IVO som lämnats ut av IVO stämde tillkom ett fåtal anmälningar. Totalt innefattar materialet nio anmälningar varav fem lämnades ut från IVO och fyra tillkom efter ytterligare kontakt med SiS. Att extra ansträngningar gjorts för att säkra att alla Lex Sarah-dokument lämnats ut borde innebära att Lex Sarah-materialet i studien är komplett. Det pekar samtidigt på att det finns brister i myndigheternas register och/eller utlämningsförfaranden då allt inte lämnades ut vid den ursprungliga begäran.

Det huvudsakliga empiriska materialet beskriver inte heller hur de händelser som rapporteras eventuellt har tagits omhand och hanterats av SiS som ansvarig myndighet, vid sidan av att det har dokumenterats. I vissa av dokumenten nämns ibland att polisanmälningar gjorts, att samtal hållits med berörda parter eller att utpekad personal har avslutat sin anställning. Denna information finns dock i för få fall för att det ska säga något om hur SiS generellt agerar när sexuella kränkningar och våld sker vid ungdomshemmen. Här är emellertid dokumentationen från personalansvarsnämnden ett viktigt komplement, då den säger något om omfattning och karaktär på fall som bedömts tillräckligt allvarliga för att anmälas. Även de Lex Sarah-anmälningar som ingår i materialet bidrar till detta.

En styrka med studiens empiri är att handlingar begärts ut från olika myndigheter vilket gör att de sammantaget kan ge en mer heltäckande bild av förekomst. Att handlingar är av stor variation, då de både täcker ett mer formellt hanterande i form av t.ex. upprättade Lex Sarah-rapporter, och sådant som inkommande samtal från barn till IVO och protokoll från institutionernas ungdomsråd, vid vilka de unga ska ges möjlighet att påverka sin tid i vård, är också en styrka. Det gör att en större mängd upplevelser fångas än om materialet endast bestått av formella anmälningar eller utredningar.

Etiska överväganden

Sexuella övergrepp mot barn och unga är ett etiskt känsligt ämne som kräver noggranna överväganden¹⁰. Merparten av de handlingar som ingår i det empiriska dokumentmaterialet har genomgått särskild sekretessprövning och är maskade varför inga personuppgifter finns med. Trots det innehåller de handlingar som utgör studiens huvudmaterial i varierande grad beskrivningar om kränkningar och våld, vilket är information som bör hanteras varsamt. De domar som ingår i materialet är offentliga handlingar, men ämnets känsliga natur gör ändå att analysförfarandet bör ske med etisk omsorg. Ansträngningar har också gjorts i hur resultatredovisningen utformats så att inga individer ska kunna identifieras, exempelvis genom att inte ange vilken institution som avses.

¹⁰ Studien har genomgått prövning och godkänts av Etikprövningsmyndigheten (Dnr. 2022-03544-01)

Att inkludera ungdomar och unga vuxna i forskning kräver särskild uppmärksamhet och planering, och det är viktigt att samtliga personer som involveras i projektet ges tydlig information om vad det innebär att delta. De personer som intervjuats har informerats om att deltagandet varit frivilligt, att det kan avbrytas när som helst och att de inte behöver svara på enskilda frågor om de inte vill. Att ställa frågor om tidigare erfarenheter av sexuella övergrepp är potentiellt känsligt och kan väcka jobbiga minnen och känslor. Samtidigt visar forskning att även om detta är en reell risk vid en intervju överstiger ofta fördelarna med att få anförtro en betrodd motpart sin berättelse (Burke Draucker, 1999). Cristóbal Guerra och Noemí Perreda (2015) visar också att om etiska riktlinjer följs är det fullt möjligt att studera erfarenheter av sexuella övergrepp hos unga människor utan att det orsakar stress. Forskning visar även att unga människor ofta upplever det positivt att få berätta sin berättelse, även om det rör svåra upplevelser eller känsliga ämnen (se t.ex. Arnell, 2019). Varje intervju avslutades med att jag som forskare ställde några frågor om hur de hade upplevt att prata om sina erfarenheter. Jag försäkrade mig också om att de hade stöd runt omkring sig, om det skulle behövas. Jag erbjöd dem även att kontakta mig igen ifall något dök upp.

Det bör avslutningsvis understrykas att kunskap om sexuella kränkningar och våld mot barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen i hög grad saknas, varför studien bidrar med ny och viktig kunskap som i förlängningen kan användas till att förbättra situationen för och arbetet med en mycket utsatt grupp av barn och unga.

Resultat

Resultatredovisningen inleds med en genomgång av omfattning av inrapporterade händelser, fördelade på typ av dokumentation och ungdomshem. Därefter följer ett avsnitt om vilka som rapporteras begå sexuella kränkningar och våld, och vilka som beskrivs vara utsatta. Efter denna genomgång följer ett mer omfattande avsnitt där karaktären på de sexuella kränkningar och våld som förekommer i dokumentationen redogörs för. Det handlar dels om omfattning, dels om vad som beskrivs ske och fokuserar på händelser där personal anges som förövare. Därefter följer ett avsnitt om de inrapporterade händelser där en annan ungdom pekas ut. Avsnittet därpå fokuserar på de fall som nått SiS

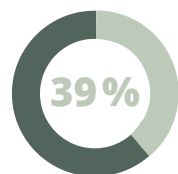
personalansvarsnämnd och de fall som har lett till åtal. I det sista avsnittet av resultatredovisningen redogörs för de intervjuade unga kvinnornas berättelser.

Omfattning av inrapporterade händelser

Dokumenterna från SiS och IVO innefattar totalt 209 inrapporteringar av händelse/anmälan/klagomål där någon form av sexuell kränkning eller våld förekommer under de 40 månader som är studiens tidsperiod. Det innebär ett snitt på drygt fem inrapporteringar i månaden under denna period.

Tabell 1. Omfattning av inrapporterade händelser/upplevelser avseende sexuella kränkningar och våld fördelat över typ av dokumentation. Antal. (n=208)

TYP AV DOKUMENTATION	ANTAL
Klagomål till IVO från barn	81 ¹¹
Klagomål till IVO från annan	21
Lex Sarah-dokument, SiS	31
Ungdomsråd SiS	35
Klagomål till SiS från barn	12
Klagomål till SiS från annan	9
Övriga SiS-dokument ¹²	19
Total	208¹³

Den största andelen av de inrapporterade händelserna kom till IVO från barn.

Som framgår av tabellen är den enskilt vanligaste formen av dokumentation som analysen bygger på barns klagomål till IVO. Dokumentation av händelser kommer i 31 fall från SiS egen Lex Sarah-dokumentation. Två av dessa händelser är kodade från samma dokument (rapporten avser "allvarliga övergrepp" mot två olika flickor, vilket alltså har kategoriserats som två inrapporterade händelser, se metodavsnittet). En av de dokumenterade händelserna finns redogjord för i en Lex Sarah-anmälan som gjorts till IVO från en annan verksamhet, där en tidigare SiS-place-rad ungdom nu berättat om sexuella övergrepp. Det är således inte en Lex Sarah som upprättats hos SiS, utan som inkommit myndigheten. Det betyder att det under de 40 månader som är studiens tidsperiod hos SiS har upprättats 29 Lex Sarah-rapporter som avser någon form av sexuella kränkningar eller våld.

"Dokumenterna från SiS och IVO innefattar totalt 209 inrapporteringar av händelse/anmälan /klagomål där någon form av sexuell kränkning eller våld förekommer under de 40 månader som är studiens tidsperiod."

Antalet Lex Sarah-anmälningar som nått IVO är betydligt mindre omfattande, nio stycken (en av dessa är kopplade till två olika Lex Sarah-rapporter). Dessa gäller i fyra fall händelser som kodats som övergrepp och en som i dokumenten benämns som våldtäkt. De andra avser ofredanden och ett fall som kodats i övrigt-kategorin. Denna diskrepans mellan antalet Lex Sarah-rapporter och -anmälningar pekar på att man endast i en minoritet av fallen, då en Lex Sarah-rapport upprättas hos SiS avseende någon form av sexuella kränkningar och våld, väljer att gå vidare med en anmälan till IVO. För fem av dessa anmälningar finns också IVO:s beslut bland de utlämnade dokumenten. I samtliga dessa har beslutet varit att inte vidta några ytterligare åtgärder, med motiveringen att SiS som huvudman fullgjort sin utrednings- och anmälningskyldighet.

¹¹ Två av dessa inrapporterade händelser kommer från samtal IVO haft med barn i samband med inspektion.

¹² Övriga SiS-dokument är tjänsteanteckningar, mejl, incidentrapporter och dokumentation från internetredningar.

¹³ För ett av dokumenterna från IVO är det inte möjligt att identifiera typ.

Hur ser då fördelningen ut mellan de olika ungdomshemmen?

I tabellen nedan presenteras materialet fördelat över år och institutioner.

Tabell 2. Inrapporteringar om sexuella kränkningar och våld dokumenterat hos SiS och IVO fördelat på institution och år. Antal. (n=209)

INSTITUTION	ÅRTAL 2019	ÅRTAL 2020	ÅRTAL 2021	ÅRTAL JAN-MARS 2022	FRAMGÅREJ	TOTAL
Bergsmansgården	2	3	7	2	1	15
Björkbacken ¹⁴	5	7	1	0	1	14
Brättegården	2	6	4	0	1	13
Bärby	0	1	2	0	1	4
Eknäs	0	1	3	0	0	4
Fagered	2	7	1	0	0	10
Folåsa	1	10	2	7	0	20
Hässleholm	0	7	6	0	0	13
Ljungaskog	4	0	5	0	1	10
Ljungbacken	0	2	0	0	0	2
Johannisberg	2	6	7	2	1	18
Klarälvsgården	0	0	0	0	0	0
Långanäs	2	1	13	0	0	16
Lövsta ¹⁵	3	0	0	0	0	3
Margretelund	0	6	6	3	0	15
Nereby	0	1	3	1	0	5
Rebecka	3	4	6	0	1	14
Ryds brunn	0	0	4	2	0	6
Råby	8	3	3	4	0	18
Stigby	1	0	2	0	0	3
Sundbo	0	1	0	0	0	1
Tysslinge	0	1	0	0	0	1
Vemyra	0	2	3	0	0	5
Totalt	34	69	78	21	7	209

Som framgår tycks en stor ökning ha skett mellan 2019 och 2020, en ökning som består över 2021 och de första månaderna 2022, även om det är svårt att dra en säker slutsats baserat på endast ett kvartal. Vad ökningen handlar om är emellertid svårt att säga utifrån detta material. Det skulle kunna betyda att en omfattande ökning av övergrepp skett under denna tidsperiod, det kan också handla om att institutionerna blivit bättre på att dokumentera händelser och/eller att utsatta ungdomar oftare berättar om övergrepp.

Som framgår av tabell 2 är inrapporteringar rörande sexuella kränkningar och våld ojämnt fördelade mellan institutionerna. För ett fåtal av ungdomshemmen finns bara någon enstaka berättelse dokumenterad, medan det för andra handlar om upp emot tjugo dokumenterade uppgifter under studiens tidsperiod (även om en del av dessa kan röra samma händelse). Dessa skillnader kan bero på i vilken utsträckning händelser uppmärksammas och dokumenteras, men det kan även vara en indikation på att omfattningen av problem skiljer sig åt mellan institutioner. Här ska också understrykas att storleken på ungdomshemmen varierar, vilket spelar in. Endast för en av institutionerna finns inga dokumenterade inrapporteringar av klagomål och liknande avseende sexuella kränkningar och våld. Vad som kännetecknar de institutioner med högst siffror är att de alla tagit emot flickor under studiens undersökningsperiod. Institutioner som endast tagit emot pojkar har generellt låga siffror.

"Vad som kännetecknar de institutioner med högst siffror är att de alla tagit emot flickor under studiens undersökningsperiod."

¹⁴ Björkbacken stängdes tillfälligt i februari 2020 pga. missförhållanden. I SiS verksamhetsplan för 2021 beskrivs dock att två avdelningar är öppna men att de drivs under regi av Nereby ungdomshem.

¹⁵ Lövsta ungdomshem stängdes tillfälligt i mars 2019 pga. missförhållanden, i november 2021 meddelades att stängningen är permanent.

Vilka är förövare och vilka utsätts?

Den absoluta majoriteten av de som beskrivs som förövare i de inrapporterade händelserna är personal vid ungdomshemmen, så är fallet i 193 av de 209 dokumenterade uppgifterna. Nio av inrapporteringarna rör en annan ungdom. I sju av de dokumenterade uppgifterna är det inte möjligt att utläsa vem det är som har begått övergreppet. Sex av dessa är retrospektiva anmälningar eller klagomål, från unga själva eller från annan, som berättar om att den unge som "tidigare var placerad på [institutionsnamn] har berättat om sexuella övergrepp" (ID 146). Den sjunde är en anmälan till IVO från en placerad flickas föräldrar, som uppger att dottern "utfört sex mot droger" (ID 34) under sin tid på ett av ungdomshemmen och menar att personalen inte agerat trots att de känt till situationen. Av den begränsade information som finns att tillgå är det inte möjligt att avgöra om händelserna skett på institutionen eller utanför (det senare dock möjligt då det framkommer att hon rymt flera gånger).

Då dokumenten har maskats före utlämning är det relativt vanligt att kön inte går att utläsa. Detta gäller i synnerhet personalen, som ofta endast omskrivs i egenskap av sin befattning. I de fall där könstillhörighet framgår är mönstret dock tydligt: den vanligast förekommande förövaren i materialet är en manlig personal. I de inrapporteringar där personal pekas ut som förövare är 105 män och 11 kvinnor (det saknas tillförlitliga uppgifter om kön i 75 av dem). I en situation (som kodats två gånger då det finns dokumenterat både hos SiS och hos IVO) nämns både manlig och kvinnlig personal. I detta fall är det en ungdom som berättar om en avskiljningssituation, efter att hon gömt sin mobiltelefon i byxorna, där två män håller fast henne i armarna medan en kvinna "tar mobilen som sitter innanför byxorna mot skrevet" (ID 126, 114).

"Den vanligast förekommande förövaren i materialet är en manlig personal."

Uppgifter om könstillhörighet hos de utsatta ungdomarna framgår i 165 av de dokumenterade inrapporteringarna. Av dessa är 38 pojkar och 127 flickor (av vilka två är transpersoner som definierar sig som flickor).

Tabell 3. Utpekade förövare fördelat över pojkar och flickor. Antal. (n=165)

	ANTAL
FLICKOR	
Manlig personal	78
Kvinnlig personal	4
Både manlig och kvinnlig personal	2
Personal där kön ej framgår	38
Annan placerad flicka	1
Förövare framgår ej	4
Totalt	127
POJKAR	
Manlig personal	14
Kvinnlig personal	6
Personal där kön ej framgår	13
Annan placerad pojke	4
Förövare framgår ej	1
Totalt	38

I de inrapporterade uppgifter där det framkommer att den utsatta ungdomen är en flicka är det vanligast att förövaren är en manlig personal, detta framkommer i nästan två tredjedelar av de dokumenterade fallen. Endast i fyra dokumenterade inrapporteringar anges enbart kvinnlig personal¹⁶. I 38 dokumenterade uppgifter är förövaren personal, men kön framgår ej. Det kan vara värt att notera att inte i någon av uppgifterna där det framgår att den utsatta är en flicka är det en placerad pojke som pekas ut som förövare. (Även om det i fallen med de två transflickorna också beskrivs den typen av sexualiserade tillmälen från placerade pojkar som uteslutits ur kodningen.) I en av de dokumenterade uppgifterna är den utpekade en annan placerad flicka.

Även i de uppgifter där det framgår att den utsatte är en pojke är det vanligast att den utpekade förövaren är en manlig personal. Detta framkommer i 14 av de dokumenterade uppgifterna (i 13 uppgifter är

¹⁶ Därutöver finns den situation där både manlig och kvinnlig personal nämns.

förövaren personal, men kön framgår ej). I sex av de dokumenterade uppgifterna är den utpekade förövaren en kvinnlig personal. I fyra är den utpekade en annan placerad pojke.

Vilken karaktär har det sexuella våldet?

Då den absoluta majoriteten av de inrapporterade uppgifterna rör händelser och upplevelser där personal pekats ut som förövare ligger fokus i denna del av resultatet på dessa situationer. Därefter följer ett separat avsnitt om de få fall där ungdomar berättar att de utsatts av andra ungdomar.

Den vanligaste formen av sexuella kränkningar och våld från personal är den som går under benämningen ofredande, följt av beskrivningar av icke-fysiska kränkningar, såsom sexualiserade kommentarer och blickar. Det är också relativt vanligt med beskrivningar av mer allvarliga överträdelser, det som här har kategoriserats som övergrepp. Det kan tilläggas att bland de sju uppgifter där det inte gått att utläsa vem som är förövaren kodades händelsen som övergrepp i fem av dem.

Tabell 4. Typer av sexuellt våld och kränkningar från personal som beskrivs i dokumenten fördelat på ungdomars kön. Antal. (n=200¹⁷)

TYP AV SEXUELL KRÄNKNING/VÅLD	KÖN FRAMGÅR EJ	POJKAR	FLICKOR	TOTAL
Våldtäkt	2	1	8	11
Övergrepp	10	6	12	28
Ofredande	11	12	45	68
Icke-fysiska kränkningar	6	10	35	51
Kontakt ospecificerat	6	3	19	28
Övrigt	3	2	9	14
Totalt	38	34	128	200

Som framgår av tabellen ovan är det för samtliga kategorier av sexuella kränkningar och våld vanligare att uppgifterna gäller flickor.

¹⁷ Summan är högre än 193 då det i ett fåtal av de inrapporterade situationerna beskrivs flera former av övergrepp.

Beskrivningar av ofredande

Som framgår av metodavsnittet är det här en kategori som innefattar beskrivningar av sexualiserad beröring i olika former.

I en del av uppgifterna är händelsen beskriven med mer allmänna ord, som att personal "sexuellt trakasserar de placerade" (ID 9) eller "blivit vidrörd på olämpligt sätt av personal" (ID 138), men i många är formuleringarna mer konkreta. Det rör sig om att personal tafsar de unga på rumpan: "igår i köket smekte han henne på rumpan flera gånger" (ID 103), eller på bröstet: "berättar att en manlig personal medvetet tagit på hennes bröst" (ID 184), och på könsorganen: "personal har tagit på ungdomens kön innanför och utanför kläderna" (ID 64).

En del av inrapporteringarna antyder att den dokumenterade uppgiften om ofredande ingår i ett bredare mönster, där den unge är utsatt av en specifik personal, som i utdraget nedan:

Uppgifterna gäller att en ungdom [...] ska ha blivit utsatt för mycket olämpligt beteende och sexuellt ofredande av en namngiven medarbetare [...] en situation där NN uppges massera ungdomens fötter och stå på ett olämpligt sätt mellan ungdomens ben. NN ska i den situationen även "skämtat" synnerligen olämpligt om att man skulle ha "trekant". (ID 124)

Av dokumentationen, en tjänsteanteckning från SiS, framgår dock att samtal sedan förts med chef och kollegor samt en annan placerad ungdom, men att man "inte hittat något stöd för uppgifterna". Såvitt det går att avgöra av den begränsade (och delvis maskade) dokumentationen har inga fler samtal förts med den ungdom som upplever sig utsatt. Vad som skett i de situationer som föranledde den ovan citerade tjänsteanteckningen går inte säkert att veta, men vad som framgår är att den unges ord ställs mot den anställdes och dennes kollegors, och att de senares beskrivningar bedöms som mer trovärdiga.

I andra fall antyder inrapporteringen snarare mönster av att det finns personal på institutionen/avdelningen som utsätter flera unga. Nedanstående utdrag är från ett klagomål till IVO från en placerad flicka:

[...] uppger hon att en personal som heter [maskat] som jobbar med tillsyn på kvällar/helger/nätter när inte chefer är där har

utsatt henne och hennes kompis för sexuellt kränkande beteende. [...] Han ska ha tittat på henne när hon tränat och sagt att hon har en fin kropp. Han ska ha sagt att han har haft kontakt med en tjej som har varit placerad tidigare och att de har haft sex ihop. Han tittar och kramar på [NN] och hennes kompis på ett sexuellt sätt. [NN] och hennes kompis ska ha berättat detta för avdelningsföreståndare [NN] och då ska han ha skrattat och inte tagit det på allvar. Efter det samtalet fortsatte det som vanligt med [NN:s] beteende. (ID 22)

Även i detta fall framkommer en bild av att de unga som berättar om utsatthet upplever att de inte blir trodda. Det ska samtidigt understrykas att det i många av dokumenten inte framgår hur den unges berättelse tas om hand eller vilka eventuella åtgärder som vidtas, varför det med utgångspunkt i studiens material är svårt att säga i vilken utsträckning dessa beskrivningar är representativa.

I flera av de inrapporterade uppgifterna i denna kategori beskrivs hur personal tafsar på ungdomar vid nedläggningar¹⁸ och kroppsvisitationer. Ibland är det beskrivet som att "personal vid visitation nuddat hans penis" (ID 200), medan det i andra tydligt framgår hur den unge upplevt situationen som en sexuell kränkning, som i nedanstående utdrag från ett klagomål till IVO:

På kvällen [datum] uppstod en konflikt med en personal i samband med att flickan inte ville gå och lägga sig. Flickan sa att hon inte var en hund och att hon inte ville ta order. Personalen sa då att hon visst är en hund och att hon ska lyda. Personalen brottade ner flickan. Han drog sedan av henne byxorna och nöp henne i bröstet. När flickan låg ner spottade han på henne och skrattade. (ID 151)

¹⁸ Nedläggning och fasthållning är inte reglerat i LVU, däremot har personal rätt att avskilja en ungdom som uppträder våldsamt (LVU § 15c). Avskiljning innebär att den unge förs till ett separat rum (ofta ett för ändamålet avsett rum, som i vardagligt tal på avdelningen kallas för isoleringen). I de juridiska riktlinjer som gällde under denna studies undersökningsperiod beskrivs dock att personal inom ramen för en avskiljningssituation kan hålla fast den unge mot vägg eller mot golv (nedläggning) för att "få kontroll över situationen så att en förflyttning till avskiljningsrummet kan ske på ett säkert sätt" (Riktlinjer Juridik/LVU 2018-10-01, 6.8.7).

I denna situation sker det sexuella ofredandet (att dra av byxorna och nypa i bröstet) i kombination med verbala kränkningar, som inte i första hand är sexuella. Förekomsten av sexualiserade kommentarer är dock vanligt förekommande i materialet.

Beskrivningar av icke-fysiska kränkningar

Tre typmönster kan utkristalliseras i denna kategori. Det handlar om blickar som upplevs obehagliga, snuskiga och olämpliga skämt samt kommentarer och ageranden som antyder intentioner hos den personal som uttalar dem. I de dokumenterade uppgifter som handlar om blickar beskrivs hur ungdomar upplever att personal "fastnar med blicken" (ID 28), ger dem "äckliga blickar" (ID 37) eller "kollar på ett sliskt sätt på mig" (ID 92). Flera av de dokumenterade uppgifterna handlar också om att ungdomarna upplever att personal tittar på specifika kroppsdelar, ofta rumpan eller bröstet. Det förekommer även beskrivningar av ungdomars upplevelser av att personal kommer in i deras boenderum när de byter om eller duschar.

Det andra mönstret rör ungdomarnas upplevelser av att personalen drar sexskämt. Här beskrivs hur personal "skämtat opassande" (ID 159) eller pratar om "deras egna sexliv" (ID 196). Det tredje mönstret fångar personals kommentarer, och ibland ageranden, som antyder en sexualiserad intention. I ett klagomål till IVO berättar en flicka om en manlig personal som "pratade öppet med vissa ungdomar om/undervisat hur man utför oralsex på män" (ID 152). I ett annat klagomål berättar en flicka hur en manlig personal kommit in till henne när hon duschat och höll på att torka sig. Han hade satt sig på en stol och tittat på henne och enligt flickan sagt att "om han inte riskerade att få fängelse så skulle han ha satt på henne" (ID 106). Vid ett ungdomsråd berättar en pojke om en personal som "har visat magen för honom, dragit ner shortsens och visat framsidan av kalsongerna samt bett ungdomen om en tungkyss" (ID 70). Av anteckningarna från avdelningsföreståndaren som hållit i ungdomsrådet framgår också att hen blivit uppsökt av den personal som pekats ut av pojken. Enligt anteckningen säger personalen sig ha skojar med ungdomarna men nekar till att ha frågat om en tungkyss. Avdelningsföreståndaren gör bedömningen att "samma personal har också varit konsekvent med regler på avdelningen vilket kan ha renderat irritation från ungdomar så de klagat på annat. Personalen är i vilket fall tillsagd att inte skoja för mycket med ungdomar."

I den mån det alls framkommer hur uppgifter om kränkande och obehagliga upplevelser tas emot av personal är det ofta i protokoll från (en del) ungdomsråd, såsom detta ovan citerade. Det är här relativt vanligt att ungdomarna uppmuntras att säga till själva när något sker eller att prata med personal som de upplever betar sig olämpligt. Det ska dock understrykas att de uppgifter som kommer fram vid ungdomsråden primärt rör sådana icke-fysiska kränkningar som beskrivits här samt bemötanden och ageranden som upplevs som mer allmänt obehagliga.

Bemötanden och ageranden som upplevs som mer allmänt obehagliga

De beskrivna händelser som har kodats som ospecificerad kontakt rör, som nämnts, ofta ageranden som kanske inte med nödvändighet är sexualiserade, men där situationen har upplevts som kränkningar av intimsfären. Det kan till exempel handla om att ungdomar berättar om att personalen inte väntar med att öppna dörren till boenderummet efter att de knackat på. Det betyder inte nödvändigtvis att något "hänt" men det visar på ungdomars känsla av otrygghet i att den privata sfären inte är fredad, att någon kan kliva in när man byter om eller är på väg ut ur duschen. Något som flera av de dokumenterade uppgifterna i kategorin ovan visar också sker, eller i alla fall upplevs så av ungdomarna.

I den här kategorin finns även en del situationer där flickor klagat på att de blivit kroppsvisiterade av manlig personal. Enligt den juridiska regleringen (17 § LVU) ska den unge tillfrågas om vem hen vill ska genomföra åtgärden och detta önskemål ska så långt det är möjligt tillgodoses, men där nämns inget om kön. Det kan jämföras med regleringen i fängelser där det i lagen framgår att visitationer ej ska göras av någon av motsatt kön (Fängelselag (2010:610), 8 kap. kap. 7 §). I praktiken tycks det emellertid ha kommit att tolkas, inte minst av placerade flickor själva, som att det är kvinnlig personal som ska visitera flickor. I ett klagomål till IVO beskriver en flicka att det upplevs som att visitationer genomförs av manlig personal trots att de vill att det görs av kvinnor och det finns kvinnlig personal på plats (ID 192). I ett annat klagomål berättar en flicka att det finns få kvinnlig personal på avdelningen, och "flickan beskriver att personal genomför kroppsbesiktningar enbart för sitt eget nöjes skull. Ungdomar blir heller inte tillfrågade vilken personal som dom vill ska genomföra kroppsbesiktning." (ID 189).

Det fåtal inrapporterings som kodats i övrigt-kategorin är av blandad art. En del av dem liknar beskrivningar av icke-fysiska eller mer allmänt obehagliga/olämpliga situationer, men där informationen är mer bristfällig. Andra antyder att något mer allvarligt kan ha hänt men på grund av ett alltför allmänt språkbruk, eller på grund av omfattande maskning, går det inte att avgöra. Exempelvis beskriver en mamma i ett klagomål till IVO att hennes dotter "blivit [maskat] av en manlig personal" (ID 18). Det framgår att händelsen ska ha blivit polisanmäld vilket betyder att det rör sig om ett misstänkt brott men vilket framgår inte. I ett klagomål till IVO berättar en flicka att en "manlig personal 'fixat' ihop en av tjejerna på avdelningen med sin bror" (ID 153).

Beskrivningar av sexuella övergrepp

De inrapporterade händelser som har kodats som övergrepp rör, som beskrivs i metodavsnittet, situationer där personal har utsatt ungdomar för fysiska sexuella handlingar av allvarligare art än i de tidigare redovisade händelserna. Även avseende dessa är det svårt att göra en mer

nyanserad kvalitativ analys av hur sådana övergrepp kunnat ske och hur de upplevs, då dokumentmaterialet oftast innehåller mycket kortfattade redogörelser. I de få fall de är lite längre är de ofta hårt maskade. Vad som ändå framkommer är att det här rör sig om uppgifter om situationer där personal haft sex med placerade unga.

I några av de dokumenterade uppgifterna beskrivs det också just så, som i en Lex Sarah-rapport från SiS där det beskrivs att "[NN] haft en sexuell relation till en manlig timvikarie" (ID 2). I ett anonymt tips till IVO beskrivs att "personal på [institutionsnamn] har sexuella relationer med ungdomarna som är intagna inom institutionen" (ID 154). Sådana formuleringar döljer den maktrelation som finns mellan personal och placerade unga, där de senare inte bara har stora behandlingsbehov som personal ska hjälpa dem med, utan ofta också är minderåriga. I flertalet av de dokumenterade uppgifter som kodats som övergrepp används emellertid också beskrivningar som tydliggör detta. I en incidentrapport från SiS beskrivs hur det efter att en ungdom omplacerats "framkommer via ungdomens mamma att det förekommit sexuella övergrepp från en personal mot en av [maskat] på institutionen" (ID 10). Här framkommer även att när kontakt tas med denna institution bekräftas uppgifterna. Den personal som misstänks för sexuella övergrepp är avstängd och polisanmälan har gjorts.

I ett annat fall, från en tjänsteanteckning från SiS, beskrivs hur institutionschefen blivit uppringd av JO som vid inspektion fått information av en av pojkarna om en händelse vid en tidigare placering, då personal "skulle ha tagit i [NN:s] könsorgan och onanerat åt honom och att detta skedde mot ungdomens vilja" (ID 181). Det framgår också att pojken berättat att han då talade med en chef på det aktuella ungdomshemmet "och att inget hände eller återkopplades till ungdomen".

Flera av de dokumenterade inrapporteringarna avseende övergrepp tycks röra händelser en bit tillbaka i tiden. Här finns till exempel ett klagomål till SiS från en tidigare placerad ungdom som berättar att hen var placerad för "några år sedan" och då blev "sexuellt utnyttjad av en i personalen" (ID 67). Den unge beskriver att hen haft samlag med en kvinnlig personal vid flera tillfällen och att hen inte vågade ta upp det då men idag anser att det behöver anmälas. I en annan uppgift beskrivs att en ungdom "tidigare anmält namngiven personal för sexuella övergrepp" (ID 201).

Händelser som definierats som våldtäkt

Elva olika inrapporteringar i materialet rör fall vid fem olika institutioner som specifikt omnämns som våldtäkt. I dessa fall framgår det tydligare än när det gäller andra typer av sexuellt våld och kränkningar att flera dokumenterade uppgifter tycks röra samma händelse. En av de beskrivna händelserna rör en flicka som uppger för IVO att hon blivit både våldtagen och misshandlad av manlig personal. Flera dokument tycks röra denna situation (ID 98, 213, 214). Här finns flera samtal från den utsatta till IVO där hon både berättar om vad som hänt och att hon (några dagar efter det första samtalet) mår fortsatt dåligt och vill bli omplacerad. En liknande berättelse kommer också IVO till del vid samtal med placerade unga under en inspektion, där en av dem berättar om misshandel och våldtäkt vid två tillfällen, vilket sannolikt rör samma flicka (ID 109). Denna händelse är den enda av de som kodats som våldtäkt som också återfinns bland de Lex Sarah-anmälningar till IVO som lämnats ut av myndigheterna.

Andra dokumenterade uppgifter är mindre omfattande och svårare att placera i tid. Exempelvis handlar en av inrapporteringarna om en socialsekreterare som ringer till IVO och berättar att hen fått information om att det förekommit övergrepp, "bland annat en våldtäkt mot en pojke" (ID 179). Det framgår emellertid inte av dokumentationen om det har gått att fastställa när i tid detta ska ha skett.

En annan händelse definierad som våldtäkt i materialet kommer IVO till del genom att en av de andra placerade ringer till barn- och ungdoms- linjen. Den inringande flickan berättar att en annan av de placerade flickorna för några veckor sedan berättat att hon blivit utsatt för våldtäkt av personal. Hon som ringer har lovat den utsatta att inte berätta och säger därför att hon inte kan lämna några detaljer. Av dokumentationen framgår också att IVO dagen efter haft kontakt med institutionschef om de uppgifter som flickan lämnat. Inget nämns specifikt om våldtäkt, istället redogörs för hur institutionschefen beskriver flickans problematik. När IVO frågar hur uppgifterna om våld ska tas om hand är svaret att det är något "de får hålla ögonen på, prata med flickan om hur hon uppfattar och upplever situationer" (ID 190).

Sammanfattningsvis kan konstateras att materialet från SiS och IVO pekar på åtminstone fem skilda händelser, vid fem olika institutioner, där unga uppges ha blivit våldtagna av personal, vilket har dokumenterats under en period av drygt 40 månader.

"Sammanfattningsvis kan konstateras att materialet från SiS och IVO pekar på åtminstone fem skilda händelser, vid fem olika institutioner, där unga uppges ha blivit våldtagna av personal, vilket har dokumenterats under en period av drygt 40 månader."

Situationer där förövaren är en annan ungdom

De nio dokumenterade uppgifter där en annan ungdom pekas ut som förövare är av olika art. Två inrapporteringar rör händelser som beskrivs som någon form av sexuellt våld. I en Lex Sarah-rapport beskrivs hur en ungdom "hävdar att en annan ungdom tvingat [maskat] till oralsex" (ID 1). Denna händelse är också en av dem där en Lex Sarah-rapport hos SiS gått vidare som anmälan till IVO.

I tre andra fall beskrivs situationer där en ungdom utsatts för mobbing och kränkningar av andra placerade, och att detta delvis tagit sig sexualiserade uttryck. De fyra återstående dokumenterade uppgifterna rör situationer där unga haft sex med varandra eller, som i ett fall, "tagit på varandra på ett olämpligt sätt och har även pussats i kinden. /.../ Personal märker också att de har sovit i samma rum" (ID 178). I inget av dessa fall är det, enligt de dokumenterade uppgifterna, klarlagt i vilken utsträckning det har rört sig om samtycke eller ej. I en Lex Sarah-rapport beskrivs det först som att det "skall ha skett i samförstånd", medan det längre ned i dokumentet beskrivs: "Efter samtal med berörda ungdomar och personalgrupp är det svårt att få grepp om vad som inträffat" (ID 120). Vad som dock kan noteras är att åtta av dokumenten som rör sexuella övergrepp och/eller relationer mellan ungdomar är Lex Sarah-rapporter. (Varav en också lett till anmälan till IVO.) Det är svårt att dra några säkra slutsatser utifrån denna studies material, men det tyder på att det i högre utsträckning blir ett Lex Sarah-ärende hos SiS när det kommer till övergrepp mellan ungdomar.

Ärenden som nått personalansvarsnämnd och domstol

Dokument från personalansvarsnämnden under perioden 2017–2022 innefattar nio anmälningar (fördelat över sex institutioner), fem beslut

(avseende anmälningar vid fem institutioner) samt tre protokoll från nämndens sammanträden.

Fem av de nio anmälningarna rör manlig personal som har utsatt placerade flickor för sexuella övergrepp. I ett fall beskrivs det av den berörda flickan som en relation där samtycke fanns (ID P1), i ett annat att hon "utsatts för uppmaning alternativt deltagit i sexuella aktiviteter" (ID P7) och i ytterligare ett att behandlingsassistenten "utvecklat en otillbörlig relation" med den placerade flickan (ID P8). De andra anmälningarna rör misstänkta eller bevisade sexualbrott som de anställda (endast män) begått utom tjänst. Två av dem rör köp av sexuella tjänster, en anmälan gäller en personal som misstänks för barnpornografibrott och den sista rör våldtäkt mot barn (dock inte mot någon placerad).

Tre av de fem besluten går tydligt att koppla till anmälningarna, det gäller fallen med barnpornografibrott (ID PB) och våldtäkt mot barn utom tjänst (ID PC) samt ett fall av övergrepp mot en placerad flicka (ID PA). I de två förra fattas beslut om avsked, medan beslutet i det som rör misstanke om sexualbrott i tjänsten blir anmälan till åtal. De resterande två besluten rör fall vid de institutioner som förekommer i anmälningarna, men här är informationen för bristfällig (delvis pga. maskning) för att det säkert ska gå att koppla till specifika anmälningar. För åtminstone fyra anmälningar saknas det således beslut i det material som lämnats ut från SiS.

De tre sammanträdesprotokollen är så kraftigt maskade att det enda som framgår (vid sidan av vilka som varit närvarande) är att beslut om avsked fattats vid två av sammanträdena och att beslut om att inte vidta åtgärd fattats vid det tredje. Vid det sammanträde där beslut om att inte vidta åtgärd fattats finns emellertid en redovisning för två ledamöters skiljaktiga mening. Av denna framgår att ärendet rör en situation där en placerad flicka anklagat en manlig personal för att ha "genomfört ett samlag med henne som hon i och för sig inte motsatte sig men i efterhand mätte dåligt av" (ID S1). De ledamöter som är skiljaktiga menar att anklagelserna är så pass allvarliga att man inte kan utesluta grund för dom, varför en åtalsanmälan bör göras. Av ställningstagandet går att utläsa att skälen till beslutet att inte vidta åtgärd varit att "en företrädare för polisen i anslutning till institutionschefens polisanmälan uttalat att brottet inte kommer gå att utreda". Detta, menar de skiljaktiga ledamöterna, bör inte vara skäl för PAN att inte åtalsanmäla.

I de fem domar avseende våldtäkt som identifierats under tidsperioden 2017–2022 är den åtalade i alla fall en manlig personal och brottsoffren är alla flickor. Två av domarna (ID D2, D3) avser brott begångna vid samma institution, men med olika förövare och vid olika tidpunkter. I ett av dessa rättsfall (ID D2) är den åtalade anklagad för brott mot två olika flickor. Det ena brottet rör utnyttjande av person i beroendeställning alt. våldtäkt mot barn och det andra sexuellt ofredande. Den åtalade frias i tingsrätten men domen avseende det grövre brottet överklagas, och hovrätten ändrar domen och dömer den åtalade för flertalet fall av våldtäkt mot barn. Övriga åtal leder samtliga till fällande domar i tingsrätten. Även dessa överklagas, av den åtalade, men hovrätten gör här inga ändringar. I två av fallen var flickan under 15 år vid tiden för våldtäkten/erna, i ett fall var flickan 18 år och i de andra 16 respektive 17 år.

Tidsperioden för domarna är densamma som för PAN-materialet, men en av dem rör händelser som skett tidigare än så (ID D1). Av de fyra domar som rör händelser som faller inom denna tidsperiod rör tre av dem sannolikt händelser som blivit föremål för PAN-anmälningar (även om det är svårt att veta helt säkert på grund av bristfällig information i anmälningarna). Den fjärde våldtäkten (ID D4) återfinns inte i PAN-materialet, men sett till institution och årtal är det möjligt att en av de Lex Sarah-rapporter som också lett till anmälan och beslut hos IVO rör detta fall.

"Omfattningen av de klagomål och berättelser om övergrepp som når IVO och SiS är betydligt större än omfattningen av de fall som myndigheten bedömer så pass allvarliga att de bör anmälas till personalansvarsnämnden."

Sammanfattningsvis kan konstateras, att även om informationen är knapphändig i dokumenten från SiS personalansvarsnämnd är det tydligt att omfattningen av de klagomål och berättelser om övergrepp som når IVO och SiS är betydligt större än omfattningen av de fall som myndigheten bedömer så pass allvarliga att de bör anmälas till personalansvarsnämnden. Omfattningen av klagomål och berättelser är också betydligt större jämfört med hur många fall som leder till åtal och dom.

Vad händer efter övergreppet? – Tidigare utsattas berättelser

I dokumentationen av de allvarligare formerna av personalens sexuella våld mot unga, övergrepp och våldtäkt, tycks det inte ovanligt att det flutit tid mellan händelsen och när uppgifterna kommer till kännedom och dokumenteras. Huruvida detta är kännetecknande för situationer som dessa går inte att säga säkert utifrån den dokumentation som studien bygger på, men att det kan gå lång tid mellan ett övergrepp och en eventuell anmälan är emellertid vanligt när det kommer till sexualbrott mot barn även utanför institutionsmiljöer (se t.ex. London et al, 2008). I de intervjuades berättelser kan vi se exempel på vad som händer efter att ett övergrepp skett.

De tre unga kvinnorna, som jag här valt att kalla Sara, Fatima och Natalie, berättar alla om hur de blivit utsatta för olika former av sexuella kränkningar och våld av manlig personal. Fatima beskriver en nedläggningssituation där den personal som höll fast henne mot golvet samtidigt tafsade henne på rumpan, Natalie berättar att hon blev våldtagen inne på sitt boenderum och Sara beskriver en utpressningssituation där en personal som hon innan haft en nära kontakt med, och som hon upplevt som engagerad i hennes vård, erbjöd bland annat droger och cigaretter i utbyte mot sexuella tjänster.

Alla tre beskriver att de var rädda för att berätta om vad som hänt för annan personal, men de hanterade det på olika sätt. Natalie berättade om våldtäkten för sina anhöriga en vecka efter att den skett, varpå dessa kontaktade institutionen, personalen stängdes av och polisanmälan gjordes. Natalie är kortfattad i sin berättelse, men säger att vad som skedde efter att det uppdagats var att hon fick extra personal runt omkring sig. Detta, fick hon förklarat för sig, var för hennes egen säkerhet. Även om hon beskriver att hon tyckte det var jobbigt att ha så mycket personal runt sig, tycks hon överlag ha upplevt avdelningens hanterande av situationen som bra och betonar att en förklaring till det var att det oftast var kvinnlig personal som jobbade extra kring henne.

Förutom att själv bli utsatt kände Fatima till att en av de andra placera-de flickorna utsattes för upprepade våldtäkter av en manlig vikarie, något Fatima vid ett tillfälle bevittnade. Varken hon eller den andra flickan vågade berätta vad som pågick.

Nej alltså, jag vågade inte prata om det, jag vet att många av personalen avgudade honom, speciellt NN [Fatimas förövare] då, de var alltid tillsammans. Jag vågade helt enkelt inte, efter allt som hänt och jag hade blivit nedtryckt i marken, fått en knäskål rakt i min hals, blivit tafsad på så kände jag, berätta, vad ska ske?

Fatima beskriver genomgående såväl rädsla som brist på tillit, och förklarar det bland annat med hur hon upplevde att personalen, inte minst den man som utsatte henne, berättade för henne att hon inte hade något att säga till om, att det var de som bestämde och att de fick henne att känna att hon saknade värde.

Utpressningen och övergreppen som Sara utsattes för pågick i ungefär en vecka, under vilken hon var placerad i vård i enskildhet¹⁹. Hon berättar hur jobbigt det var att därefter vara på avdelningen, eftersom hennes förövare jobbade kvar. Hon beskriver hur han övergick till att

¹⁹ En av de särskilda befogenheterna vid ungdomshemmen är det som kallas för vård i enskildhet. Det innebär att den unge "om det krävs med hänsyn till hans eller hennes speciella behov av vård eller säkerhet eller säkerheten vid hemmet, hindras från att träffa andra som vårdas där" (LVU § 15d). I praktiken innebär det ofta att den unge bor i en avskild del, inte får röra sig fritt på avdelningen och endast träffar personal. Vård i enskildhet ska prövas fortlöpande och alltid omprövas inom sju dagar från senaste prövning.

kränka henne inför annan personal genom att bland annat säga nedvärderande saker om henne. Hon upplevde att ingen annan i personalen reagerade, vilket var ett av skälen till att hon inte berättade vad han gjort mot henne: "Jag kände att jag inte kunde berätta för att det kändes som att det redan var accepterat." Vad hon dock gjorde var att berätta för två i personalen vad hon varit utsatt för, men inte av vem. Skälet till detta var, beskriver hon, att hon sagt att hon ville berätta något men att de inte fick föra det vidare och det här var enda sättet, fick hon förklarat för sig av personalen, som det skulle vara möjligt. Först efter att hon skrivits ut från SiS berättade hon för socialtjänsten vad hon utsatts för och av vem, vilket ledde till att en polisanmälan gjordes.

Sara och Fatimas beskrivningar av hur de velat att situationen skulle ha hanterats liknar varandra på så sätt att det kretsar kring en önskan om att bli trodd och tagen på allvar. Fatima beskriver att om hon hade vågat berätta skulle hon ha velat att personalen agerat direkt och gjort något för att förhindra att sådant upprepas. Sara säger att hon hade önskat att de två i personalen som hon trots allt berättade för hade ansträngt sig mer för att få henne att säga allt. På frågan om vad de hade kunnat göra eller säga för att hon skulle ha berättat svarar hon:

Det är väl om det inte hade varit ord mot ord, för om jag, jag vet ju att oavsett vad jag säger så kan ju inte de, de kan inte tvinga honom, alltså de kan ju inte ta bort honom från hans arbete bara på grund av något jag sagt. För då är det ju typ hans rättigheter att ha kvar sitt jobb, och det kommer ju inte att påverkas av någonting jag säger, som ungdom, så det är väl det. Om jag hade kunnat, att jag inte behövde träffa honom, och det sa jag ju att jag inte ville träffa honom, alltså tidigare, och då var det ju liksom att nej men du måste [ohörbart] prata, typ. Så att det visste jag ju att det kommer inte att hända.

Att hon inte vågade berätta fullt ut handlade alltså om en rädsla för att ingenting skulle hända, att hans ord skulle ställas mot hennes och väga tyngre. En anledning till att hon förutsatte att det skulle bli så var att hon tidigare hade försökt säga att hon inte ville träffa den personalen men fått till svar att det inte gick.

En annan aspekt av varför Sara inte berättade kan sägas handla om den otrygghet hon upplevde i institutionsmiljön och personalens makt

över ungdomarna: "Jag ville inte ha skit för det, jag var ju inlåst där han jobbade så det var liksom ingen jättetrevlig situation [...]." Både hon och Fatima reflekterar över den låsta miljön som sådan när de resonerar kring hur det kommer sig att sexuella övergrepp sker vid de särskilda ungdomshemmen. Fatima menar att personalen har makt och kan göra lite som de vill och säger att "det känns som att bakom stängda dörrar kan allt hända, tyvärr". Också Sara är inne på liknande resonemang då hon menar att institutionen är en plats där det är enkelt att begå övergrepp. Hon jämför med hur ungdomar som inte är institutionsplacerade har andra möjligheter att larma. "Vi kan ju inte ens ringa polisen om vi råkar ut för nåt." Båda kvinnorna resonerar också, på olika sätt, om hur synen på ungdomar som SiS-placerats påverkar. Fatima, som upplevt sig nedtryckt och nedvärderad av den personal som tafsade på henne, beskriver genomgående en upplevelse av att hon och andra som placerats ses sakna värde, och därför inte är värda att lyssna på. Sara är inne på samma sak när hon säger att "vårt ord väger så lite, på grund av den situationen vi befinner oss i".

När det kommer till frågan om hur SiS skulle kunna arbeta förebyggande är Fatima uppgiven och säger att hon tycker det är svårt att se vad man skulle kunna göra. Natalie tycker det borde finnas övervakningskameror överallt, också inne på boenderummen, och säger att det hade fått henne att känna sig tryggare. Sara menar att en första åtgärd borde vara att inte låta män arbeta med placerade flickor. Sedan är hon, precis som Fatima, inne på att institutionen måste agera snabbt när något händer: "[...] om det förekommer, alltså misstankar, ta bort personen direkt. Alltså ge dem andra arbetsuppgifter eller vad som helst". Sara pekar också på den svårighet som finns i de lojaliteter som kan finnas, eller skapas, i personalgruppen. Hon tycker att det borde finnas regler för att man inte får arbeta tillsammans med vänner eller partners, men resonerar samtidigt kring att kollegor ju utvecklar vänskapsband och att risken finns att förövare hittar varandra och håller varandra om ryggen.

Sammanfattningsvis kan konstateras att de unga kvinnornas berättelser om vad som följer på ett övergrepp i en institutionskontext kretsar kring rädsla, otrygghet och brist på tillit, vilket tycks göra det svårt att berätta om det man utsatts för. I både Saras och Fatimas berättelser finns också återkommande beskrivningar av upplevelsen att bli betraktad som mindre värd än andra, något som sannolikt förstärker upplevelser av rädsla och otrygghet. Den låsta miljön och personalens stora makt över

dem spelar också roll, såväl för hur man som utsatt agerar (eller inte agerar) som för varför man tror att övergrepp förekommer vid de särskilda ungdomshemmen.

Avslutande diskussion

Syftet med studien har varit att undersöka i vilken utsträckning och på vilka sätt det förekommer kränkningar och våld av sexuell karaktär mot placerade barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen. Resultaten visar att under en period av 40 månader har över 200 inrapporteringar av händelser/klagomål rörande sexuella kränkningar och våld mot unga vid de särskilda ungdomshemmen dokumenterats. Det motsvarar ett snitt på drygt fem inrapporterade händelser per månad. Även om en del av dessa dokumenterade klagomål rör samma händelser kan man, givet vad vi vet om mörkertal och att barn sällan berättar för vuxna om övergrepp (Brå, 2019; Priebe & Svedin, 2018), ändå anta att denna siffra är i underkant. Resultaten visar också att händelser som lett till Lex Sarah-anmälningar till IVO eller som nått SiS personalansvarsnämnd är betydligt färre. Den stora diskrepansen mellan antalet dokumenterade händelser/klagomål och antalet fall som lett till anmälningar till IVO och/eller PAN väcker frågor om i vilken utsträckning myndigheten tar de ungas berättelser på allvar.

"Den stora diskrepansen mellan antalet dokumenterade händelser/klagomål och antalet fall som lett till anmälningar till IVO och/eller PAN väcker frågor om i vilken utsträckning myndigheten tar de ungas berättelser på allvar."

Resultaten visar också att förekomst av dokumenterade händelser/klagomål är ojämnt fördelade över institutionerna. Några ungdomshem har ett fåtal dokumenterade inrapporteringar, medan siffran för andra är uppemot 20 inrapporteringar för tidsperioden. Här är det viktigt att komma ihåg att storleken, sett till antalet platser, på institutionerna varierar, vilket givetvis också påverkar hur vi ska tolka antalet dokumenterade händelser/klagomål per institution. Endast för ett ungdomshem finns inga rapporter om upplevelser av sexuella kränkningar och våld dokumenterade. Samman-

"Sammantaget pekar denna spridning över ungdomshemmen på att frågan om sexuella kränkningar och våld mot unga inte är en fråga för enskilda institutioner utan för den ansvariga myndigheten."

taget pekar denna spridning över ungdomshemmen på att frågan om sexuella kränkningar och våld mot unga inte är en fråga för enskilda institutioner utan för den ansvariga myndigheten. Även om resultaten visar att förekomsten tycks större vid vissa institutioner än andra, är en rimlig tolkning att det är på strukturell nivå som problemen behöver bemötas med myndighetsövergripande och organisatoriska åtgärder. Forskning om sexuella övergrepp mot barn pekar också på att frågan inte i första hand bör hanteras individuellt (genom insatser riktade mot enskild personal som begår övergrepp) utan genom strukturella åtgärder som rör institutionskultur, organisering och utbildning (Timmerman & Schreuder, 2014).

Vad som också framgår tydligt i den genomförda kartläggningen är att flickor betydligt oftare än pojkar rapporteras utsatta (vilket förklarar en stor del av variationen mellan institutionerna), och att den vanligaste förövaren som pekats ut är en manlig personal. Med tanke på att flickorna utgör en minoritet av de som placeras vid ungdomshemmen är könsskillnaderna än mer påtagliga. Karaktären på de sexuella kränkningar och våld som personalen beskrivs utsätta de unga för varierar från upplevelser av sexualiserade kommentarer och blickar till tafsande, påtvingade sexuella handlingar och våldtäkter. En del av de dokumenterade inrapporteringarna tycks handla om en mer allmän otrygghet som kan kopplas till den privata och kroppsliga integriteten. Det kan handla om oro för att personal kliver in på ens boenderum när man byter om eller att bli visiterad av manlig personal när man önskat en kvinnlig. Även om dessa former av upplevelser inte nödvändigtvis innebär explicita sexuella kränkningar behöver de förstås i en kontext där otryggheten färgas av rädsla för sexuellt våld. Om man vet att sådant förekommer i den miljö där man är tvångsplacerad, eller om man blivit utsatt i en tidigare situation, är det rimligt att anta att oron för att bli utsatt för sexuellt våld finns närvarande i situationer som rör vad som upplevs

som inskränkningar i den privata sfären. Forskning pekar på att andra typer av våld öppnar upp för sexuellt våld (Palmer & Feldman, 2017), och granskningar har visat hur det vid ungdomshemmen förekommer såväl sanktionerat (i form av avskiljningar) som icke-sanktionerat, fysiskt våld mot unga (Barnrättsbyrån, 2021; IVO, 2023). I ljuset av denna kunskap visar studiens resultat på vikten av att inte förstå förekomst av sexuellt våld åtskilt från andra missförhållanden eller våldsformer, eller som isolerade händelser.

Av kartläggningen framgår också att det finns dokumenterade uppgifter om allvarliga sexuella övergrepp mot barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen. Det rör sig om personal som utför sexuella handlingar mot de placerades vilja, som inleder sexuella relationer med de unga och som begår vad som i flera dokumenterade fall definierats som våldtäkter. Det bör betraktas som ett misslyckande för samhället i allmänhet, och SiS i synnerhet, att myndigheten inte klarar av att skydda de barn de har ansvar för mot dessa former av allvarligt sexuellt våld.

De intervjuer som gjordes inom ramen för studien pekar på att unga som utsätts för sexuellt våld av personal känner rädsla för att berätta om utsattheten, en rädsla som både handlar om otrygghet inför vad som kommer att hända och om att inte bli tagen på allvar. Även i dokumentmaterialet finns spår av detta, där unga beskriver att de berättat men inte blivit trodda eller beskrivningar av hur personalens berättelser väger tyngre i situationer där ord ställs mot ord. När detta läggs samman med den stora diskrepansen mellan omfattningen av dokumenterade händelser/klagomål och fall som leder till IVO- och/eller PAN-anmälningar framträder en bild av att barn har svårt att få gehör för sina upplevelser av sexuella kränkningar och våld från personal. Att så få av de hos SiS upprättade Lex Sarah-rapporterna också har lett till en IVO-anmälan ger därtill bilden av att information om övergrepp mot unga ofta stannar inom myndigheten. Även dessa

"Det bör betraktas som ett misslyckande för samhället i allmänhet, och SiS i synnerhet, att myndigheten inte klarar av att skydda de barn de har ansvar för mot dessa former av allvarligt sexuellt våld."

resultat visar på vikten av att arbeta med frågor om sexuella övergrepp myndighetsövergripande och organisatoriskt.

Förekomsten av inrapporterade uppgifter om sexuella kränkningar och våld mellan placerade unga är mycket liten i studiens material. Givet vad internationell forskning visar – att sådana övergrepp tycks lika vanliga som övergrepp från personal (Timmerman & Schreuder, 2014) – är detta ett oväntat resultat som väcker frågor och behöver undersökas ytterligare. Ett sätt att förstå det är att underrapporteringen av övergrepp mellan unga är ännu större än vad den (sannolikt) är när det kommer till att bli utsatt av personal. Då unga inte står i samma beroendeställning till andra placerade som till personal är det dock svårt att se varför det skulle upplevas svårare att berätta om sådan utsatthet. Resultaten antyder därtill att SiS oftare upprättar Lex Sarah-rapporter avseende övergrepp mellan unga, vilket pekar på att de tar sådana uppgifter på allvar, vilket även det gör det svårt att se varför unga skulle underlåta att berätta om detta i högre grad än när personal är förövare. En annan förklaring skulle kunna vara just det att SiS tar dessa uppgifter på allvar och därför är bättre på att hantera sådana fall än när en anställd är den som är förövare. Flera av de säkerhetsregler som finns på ungdomshemmen handlar till exempel om att undvika att ungdomar lämnas tillsammans utan övervakning av personal (exempelvis får de inte vara inne på varandras boenderum). Ett sätt att förstå de låga siffrorna vad gäller övergrepp mellan unga skulle således kunna handla om att organiseringen av de särskilda ungdomshemmen bättre förebygger sådana övergrepp än övergrepp begångna av personal.

Sammanfattningsvis pekar kartläggningen på att sexuella övergrepp mot unga vid SiS särskilda ungdomshem är ett närvarande problem som tycks mer frekvent vid vissa institutioner, men är så pass spritt att det måste förstås, och hanteras, som ett strukturellt problem. I synnerhet rör detta manlig personals bemötande av placerade flickor. Så hur ska vi förstå detta?

Tidigare forskning pekar tydligt ut att den typ av institutionsmiljö som de särskilda ungdomshemmen utgör är en miljö där risken för förekomst av övergrepp mot barn är större än i andra miljöer (Mendez Sayer et al., 2018; Palmer & Feldman, 2017). Studier pekar på hur negativa institutionskulturer, såsom de som är straffande snarare än vårdande, de som kännetecknas av machoattityder samt de där andra typer av våld mot

barn är sanktionerat, skapar förutsättningar som främjar snarare än motverkar övergrepp (Palmer & Feldman, 2017; Erooga, 2009; Mendez Sayer et al., 2018). Det faktum att många av dessa aspekter finns inbyggda i de särskilda ungdomshemmens organisering, och att resultaten visar på att förekomst av variationer av sexuella kränkningar och våld mot barn rapporterats från i stort sett alla ungdomshem, pekar på att detta är ett problem som inte i tillräckligt hög grad har adresserats.

"En del av det strukturella problemet med sexuella övergrepp vid ungdomshemmen handlar om föreställningar om de placerade unga, inte minst om de placerade flickorna, och deras trovärdighet."

Att det både i intervjuerna och delar av dokumentationen framgår att unga kan vara rädda för att berätta, och att de upplever att de inte blir tagna på allvar när de gör så, pekar också på att en del av det strukturella problemet med sexuella övergrepp vid ungdomshemmen handlar om föreställningar om de placerade unga, inte minst om de placerade flickorna, och deras trovärdighet. Som beskrivs i rapportens inledning finns en diskrepans mellan en dominerande förståelse av utsatta barn som rena och oskyldiga offer och föreställningar om de placerade flickorna som intriganta, svåra och manipulativa. En aspekt av förekomsten av övergrepp mot främst flickor är sannolikt att synen på dessa unga präglas av en institutionskultur som inte gör det lättare att se och tolka deras upplevelser som faktiska övergrepp.

Avslutningsvis kan konstateras att studien pekar ut två mycket konkreta områden som SiS kan och bör arbeta med. Dels, med stöd av vad forskning visar, att organisatoriskt förebygga och påbörja en förändring av såväl miljö som negativa institutionskulturer. Dels att konsekvent arbeta med synen på barn och relations- och tillitsfrågor så att unga vågar berätta. För det krävs att de unga upplever att de både blir tagna på allvar och att det är tydligt för dem vad som kommer att hända efteråt. ●

Referenser

Abrams, L. S., Anderson-Nathe, B., & Aguilar, J. (2008). Constructing masculinities in juvenile corrections. *Men and Masculinities*, 11(1), 22–41.

Arnell, L. (2019). *Tjejers våld. Våldets tjejer*. Umeå universitet.

Barnrättsbyrån (2021). "...och jag kunde inte andas" - en granskning av våld mot barn på de statliga ungdomshemmen. Barnrättsbyrån.

Boréus, K., & Bergström, G. (2012). Innehållsanalys. In *Textens mening och makt. Metodbok i samhällsvetenskaplig text- och diskursanalys* (pp. 49–90). Studentlitteratur.

Brå (2019). *Indikatorer på sexualbrottsutvecklingen. Rapport 2019:5*. Stockholm: Brottsförebyggande rådet (Brå).

Bureau of Justice Statistics. (2012). *Sexual Victimization in Juvenile Facilities Reported by Youth, 2012* (U.S. Department of Justice, Bureau of Justice Statistics).

Burke Draucker, C. (1999). The emotional impact of sexual violence research on participants. *Archives of Psychiatric Nursing*, 13(4), 161–169.

Chesney-Lind, M., & Irwin, K. (2008). *Beyond bad girls: Gender, violence and hype*. Routledge.

Dishion, T. J., & Tipsord, J. M. (2011). Peer Contagion in Child and Adolescent Social and Emotional Development. *Annual Review of Psychology*, 62(1), 189–214.

Dodge, K. A., Dishion, T. J., & Lansford, J. E. (Eds.). (2006). *Deviant peer influences in programs for youth: Problems and solutions*. Guilford Press.

Enell, S. (2015). *Transit i samhällsvården: När unga utreds på särskilda ungdomshem*. Linnaeus University Press.

Enell, S., Gruber, S., & Vogel, M. A. (2018). *Kontrollerade unga. Tvångspraktiker på institution*. Studentlitteratur.

Erooga, M. (2009). *Towards safer organisations: Adults who pose a risk to children in the workplace and implications for recruitment and selection*. NSPCC.

Finkelhor, D. (1984). *Child sexual abuse. New theory and research*. MacMillan.

Folkhälsomyndigheten. (2018). *Sexualitet och hälsa bland unga och unga vuxna inom statlig institutionsvård*. Folkhälsomyndigheten.

Goffman, E. (1973). *Totala institutioner: Fyra essäer om anstaltslivets sociala villkor*. Rabén & Sjögren.

Goldson, B. (2003). *Vulnerable inside: Children in Secure and Penal Settings*. The Children's Society.

Guerra, C., & Pereda, N. (2015). Research With Adolescent Victims of Child Sexual Abuse: Evaluation of Emotional Impact on Participants. *Journal of Child Sexual Abuse*, 24(8), 943–958.

Hill, T. (2005). *Allians under tvång: Behandlingssamarbete mellan elever och personal på särskilda ungdomshem*. Linköpings universitet.

Isdal, P. (2001). *Meningen med våld*. Gothia.

IVO (2023). *Tillsyn av SiS särskilda ungdomshem 2021-2022*. Inspektionen för vård och omsorg (IVO).

Laanemets, L., & Kristiansen, A. (2008). *Kön och behandling inom tvångsvård: En studie av hur vården organiseras med avseende på genus*. Statens institutionsstyrelse (SiS).

Levin, C. (1998). *Uppfostringsanstalten. Om tvång i föräldrars ställe*. Arkiv.

London, K., Bruck, M., Wright, D.B. & Ceci, S.J. (2008). Review of the contemporary literature on how children report sexual abuse to others: Findings, methodological issues, and implications for forensic interviews. *Memory*, 16 (1), 29-47.

McNeish, D., & Scott, S. (2018). *Key messages from research on institutional child sexual abuse*.

Mendez Sayer, E., Rodger, H., Soares, C., & Hurcombe, R. (2018). *Child sexual abuse in custodial institutions: A rapid evidence assessment [Technical Report]*. Independent Inquiry into Child Sexual Abuse.

Nolbeck, K. (2022). *Confinement and Caring. On sociomaterial practices in secured institutions for youths*. Sahlgrenska akademin, Göteborgs universitet.

OCPAT (2018). *Opcat-inspektion av Statens institutionsstyrelse, ungdomshemmet Sundbo, den 6 och 7 november 2018*. dnr 7107-2018.

Palmer, D., & Feldman, V. (2017). Toward a more comprehensive analysis of the role of organizational culture in child sexual abuse in institutional contexts. *Child Abuse & Neglect*, 74, 23–34.

Pettersson, T. (2009). *Att arbeta på enkönade eller blandade avdelningar? : Betydelse för vårdens utformning*. Statens institutionsstyrelse (SiS).

Priebe, G., & Svedin, C. G. (2008). Child sexual abuse is largely hidden from the adult society. *Child Abuse & Neglect*, 32(12), 1095–1108.

Royal Commission. (2017). *Final Report—Volume 2, Nature and cause*. Royal Commission into Institutional responses to Child Sexual Abuse.

SiS (2022a) *SiS i korthet 2021. En samling statistiska uppgifter om SiS*. Stockholm: Statens institutionsstyrelse (SiS).

SiS (2022b) *Ungdomar intagna på SiS särskilda ungdomshem under 2020*. Statens institutionsstyrelse (SiS).

Smith, M., & Woodiwiss, J. (2016). *Sexuality, Innocence and Agency in Narratives of Childhood Sexual Abuse: Implications for Social Work*. *The British Journal of Social Work*, 46(8), 2173–2189.

Socialstyrelsen. (2019). *Vård för barn och unga i HVB utifrån deras samlade behov*. Socialstyrelsen.

SR (2016). Unga i isoleringsceller, 13-15/6-16

SR (2018). Personal hade sex med unga intagna vid ungdomshem, 6/8-2018

SR (2020) Kränkningar och övervåld på flickhem, 23/10-2020

SR (2021) SR granskning av ungdomshemmen, 9-11/3-2021

SR (2022). Flera anmälningar om övergrepp på SiS-hem, 30/8-2022

SR (2022). Sexbrottsmisstänkta som jobbar på ungdomshem, 5/12-2022

Timmerman, M. C., & Schreuder, P. R. (2014). Sexual abuse of children and youth in residential care: An international review. *Aggression and Violent Behavior*, 19(6), 715–720.

Ung inläst (2020). *"Istället för att få hjälp blev jag utsatt för sexuella övergrepp" En rapport om ungdomars berättelser om sexuella övergrepp och trakasserier på statliga ungdomshem*. Skyddsvärnet.

Vogel, M. A. (2012). *Särskilda ungdomshem och vårdkedjor: Om ungdomar, kön, klass och etnicitet*. Stockholms universitet.

Vogel, M. A. (2020). *Disciplinering, femininitet och tvångsvård. Tjejers vardag vid särskilda ungdomshem*. Studentlitteratur.

WHO (2010). *Preventing intimate partner and sexual violence against women: taking action and generating evidence*. Geneva/London: World Health Organization/ London School of Hygiene and Tropical Medicine.

Wilkins, N., Tsao, B., Hertz, M., Davis, R., & Klevens, J. (2014). *Connecting the Dots: An Overview of the Links Among Multiple Forms of Violence*. National Center for Injury Prevention and Control, Centers for Disease Control and Prevention Oakland, CA: Prevention Institute.

Wortley, R., & Smallbone, S. (2006). Situational Prevention of Child Sexual Abuse. *Crime Prevention Studies*, 19.

Zammit, J., Senjer, S., Bows, H., Rodger, H., Redmond, T., & Brähler, V. (2021). *Child sexual abuse in contemporary institutional contexts. An analysis of Disclosure and Barring Service discretionary case files*. Independent Inquiry into Child Sexual Abuse.

Överlien, C. (2004). *Girls on the verge of exploding? : Voices on sexual abuse, agency and sexuality at a youth detention home*. Department of Child Studies, Linköping University.

2

Röster från unga

Lina och Lovisa var båda 14 år när de placerades på SiS. De delar med sig av sina erfarenheter med hopp om förändring och att inga andra barn ska utsättas för det som de själva varit med om under sina placeringar.

2.1

LINA 14 ÅR VID PLACERING PÅ SIS

"Varför ljuger du?"

Jag har varit placerad på SIS under större delen av min tonårstid, skulle tro att jag varit placerad på de flesta SiS-hem för flickor. Det är svårt att minnas i vilken ordning saker har hänt när jag tänker tillbaka på de olika placeringarna, det var så många turer under flera år. Jag är uppväxt med min farmor och farfar och hade oftast ett tryggt hem tillsammans med dem. Däremot var det ofta bråk när jag bodde hemma hos mamma. Jag blev utsatt för våld av mammas pojkvän och såg även när han misshandlade mamma. När jag var 11 år blev jag placerad av socialtjänsten efter att jag blivit utsatt för sexuella övergrepp av en pojke på min skola. Då hamnade jag i ett familjehem i en annan stad och skulle på så vis komma bort från skolan och skyddas från den pojke som utsatte mig för övergrepp. Jag trivdes verkligen inte i familjehemmet och fick flytta tillbaka till min farmor och farfar efter ett tag. Jag har i efterhand funderat mycket på varför det var jag som fick flytta istället för den pojke som utsatte mig för de sexuella övergreppen.

Som tonåring älskade jag bilar. Redan när jag var 14 år började jag vara ute på kvällar och nätter och umgicks med äldre för att åka bil med dem. Farmor och farfar var oroliga eftersom jag var ung och inte kom hem när jag skulle. Vi fick kontakt med socialtjänsten som tyckte att oron var så stor att jag behövde omhändertas enligt LVU och placeras på ett HVB. Jag minns att det kom fem polisbilar som skulle hämta mig, jag var rädd och chockad och förstod inte vad som hände. När jag tänker på denna period nu, innan jag blev omhändertagen, så tror jag att det skulle kunnat undvikas. Om socialtjänsten hade pratat mer med mig och varit tydliga med att min livssituation kunde leda till ett omhändertagande

och placering så hade jag nog förstått allvaret. Nu fick jag veta att jag skulle placeras samma dag som det skedde. Jag kan förstå att farmor och farfar var oroliga men jag hade inget missbruk eller nåt sånt när jag omhändertogs. På mitt HVB var det jobbigt. Jag var placerad med andra tjejer som var utagerande och hade missbruk. Jag trivdes verkligen inte och rymde istället hem till min farmor och farfar eller min pojkvän. Rymningarna ledde till att socialtjänsten tog beslut att placera mig på SiS. Sedan följde en period i mitt liv, från 14 till 17 år, då jag var placerad på SiS i omgångar och som sagt tror jag att jag varit på de flesta SiS-hem som tar emot flickor.

På alla institutioner jag har varit på har det funnits personal som velat flörta, de kunde till exempel smeka mig på rumpan när de gick förbi. Det är så överallt och är jättevanligt. På flera hem har det också funnits personal som har sagt att de vill ha sex med mig. Flera av dem har föreslagit att vi ska ses när jag inte är placerad längre eftersom "det finns för mycket kameror på SiS". Jag minns särskilt en personal som jag träffade när jag var 14 år. Han var runt 30 år och sa att han tyckte jag var sexig. Egentligen arbetade han på en annan avdelning men han kom till min avdelning så ofta han kunde bara för att träffa mig. En gång började han smeka mitt lår när vi satt i spelrummet och han sa att han vill träffa mig när jag kommer ut från SiS. Även hans kollega sa liknande saker och kommenterade att han tyckte jag var sexig. Det kändes läskigt och otäckt att de gjorde så. Samtidigt hade jag svårt att se värdet med min kropp efter de övergrepp jag var med om när jag var 11 år.

"På flera hem har det också funnits personal som har sagt att de vill ha sex med mig."

På ett annat SiS-hem var det en personal som började med att rita hjärtan på min arm. Han ville gärna vara själv med mig och när det var fredagshandling tjatade han om att få köra mig så vi kunde vara ensamma. Då bjöd han mig på cigaretter och var flörtig. Jag tyckte det var äckligt och minns att jag försökte dra mig tillbaka. Han ville även se bilder från mitt instagram, vilket vi egentligen inte fick vara inne på. Han sa saker som "du är så sexig" och "en sådan som dig skulle man haft". En gång kom han in i mitt rum när jag sov och lyfte på mitt täcke och började smeka mina bröst. Vid ett annat tillfälle gick han efter mig i korridoren och knäppte upp min BH. Jag sprang då in till en annan

"Till slut är det som att man vänjer sig och jag väljer att inte ta upp saker eftersom man då får personalen emot sig."

flickas rum och fick hjälp att knäppa BH:n igen. Jag fick även höra från en annan placerad tjej att han kommenterat hennes kropp och sagt "du har så snygg röv att jag inte kan titta på dig".

Vid ett ungdomshem gav i princip all manlig personal mig och andra ungdomar deras telefonnummer med en önskan om att ses på "utsidan". De ville att vi skulle festa tillsammans och dansa lapdance. Jag hade ett kuvert fyllt med kontaktuppgifter som jag hade fått av personal. Det var den personal som egentligen arbetade med killar som var värst. Samtidigt fick man fördelar av den personal som var flörtig, de ville vara själva och ta promenader. Jag kände mig så inlåst och ville bara komma ut vilket gjorde att jag gick med på det fast jag tyckte personalen var äcklig.

Jag berättade aldrig om händelserna för någon vuxen eller personalen förutom den gången en personal hade varit inne på mitt rum och smekt mina bröst. Då sa avdelningschef och annan personal att de inte trodde på mig. Jag fick ta mycket skit från personal, de sa saker så som "varför ljuger du?" och "han skulle aldrig göra så". Till slut är det som att man vänjer sig och jag väljer att inte ta upp saker eftersom man då får personalen emot sig. Jag har även varit utsatt för mycket våld under mina placeringar och sett när andra tjejer har blivit utsatta. Det gör att det inte känns som en trygg miljö att berätta om man blir utsatt för sexuella övergrepp. Det var ingen idé att säga nåt på ungdomsråden, det blev ändå ingen skillnad. Jag har aldrig fått någon information från SiS om hur jag kan klaga om något händer, men jag kom på själv att jag kan ringa till IVO.

Jag önskar att personal och chefer hade lyssnat och att de tagit mig på allvar när jag berättade om sexuella övergrepp. De tyckte istället att felet låg hos oss barn. Till barn som nu är placerade på SiS vill jag säga att det är viktigt att ni inte ger upp och att ni berättar om ni blir utsatta. ●

2.2

LOVISA 14 ÅR VID PLACERING PÅ SIS

“Du kan inte klä dig sådär, det jobbar ju män här”

Det var väldigt turbulent när jag var liten. När jag var 13 år blev jag omhändertagen och jag hamnade först på ett jourhem. Det var inte bra där så jag rymde. Sen blev jag flyttad till ett familjehem istället. Jag hade det bra där men jag fortsatte ändå att rymma. Jag kände väl att jag inte förtjänade att ha det så bra. Jag visste att det bara var en tillfällig lösning så jag tänkte att det var bättre att jag avbryter det här nu. Jag hamnade på ett behandlingshem till slut. Då kände jag att jag inte ville leva längre och försökte ta mitt liv. Socialtjänsten var oroliga för mig och trodde samtidigt att jag hade en relation med en äldre man. Så var det inte men jag blev ändå placerad på SiS för första gången. Jag önskar att jag hade fått rätt hjälp från början och socialtjänsten hade fokuserat på orsaken till mina problem och vad jag varit med om. Då tror jag inte att jag hade behövt vara på SiS.

Den dagen jag skulle flyttas från behandlingshemmet till SiS vaknade jag av att två poliser plötsligt stod i mitt rum. Jag var bara 14 år då. Sen åkte vi polisbil och det var så skämmigt och förnedrande. Det har sen hänt varje gång jag har skickats till SiS, polisen har bara dykt upp. När jag kom fram den där första gången sa de "du ska på låst". Jag visste inte vad det betydde. Sen sa personalen att jag var tvungen att lämna ifrån mig min mobil och förklarade alla regler. Jag fick veta att jag skulle göra en nakenvisitation och mitt hjärta stannade. Jag sa: "Jag är 14 år, skojar du med mig? Kan jag få prata med min soc?". "Hon har redan åkt" sa de. I min familj har vi aldrig ens bytt om framför varandra, vi är väldigt

privata. Jag kände att personalen inte såg mig som ett barn utan kriminell när de tvingade mig att klä av mig naken. Det var så förnedrande. Jag kommer aldrig glömma vad personalen sa när hon stod och tittade på mig i duschen. "Det här är nog jobbigare för mig än vad det är för dig" sa hon. Hur kan man säga så till ett barn?

På det hemmet var det katastrof, majoriteten av personalen var män och det var mycket maktmissbruk. Alla vi tjejer var så unga. Jag var 14 år och bodde med en 12-åring. Det fanns äckliga vibbar i luften hos männen i personalen och det var så mycket våld. Det kändes inte tryggt att vara ensam med personalen. Jag kommer ihåg så väl när en av tjejerna hade tagit en sax och sex stycken personal sprang efter henne, slängde ner henne på golvet och satte sig över henne och höll benlås. De satt på henne i mer än fem minuter. Hon bara skrek och skrek och skrek. Hon var yngre än mig. Jag ringde socialtjänsten och bara grät "vad har jag gjort för att förtjäna att hamna här?". Det var en sån maktlöshet. Jag kände mig så ensam. Hur kan det här vara lagligt?

Sen flyttades jag till ett annat SiS. Det var maktmissbruk även där. Det hände så mycket under den tiden, så mycket våld och sjuka kommentarer från personalen. En gång när jag blev våldsamt upptryckt mot en vägg av en personal, efter ett skämt, sa jag till en personal som stod precis bredvid "du såg vad som hände?". Han svarade då att han inte hade sett någonting. Det var mindblowing för mig att han svarade så. Det var då jag fattade att vi var helt oskyddade. Jag och de andra tjejerna pratade med varandra om att personalen skulle kunna komma in på vårt rum och våldta oss och ingen skulle göra något. Ingen skulle tro på oss.

Förutom allt våld jag fick uppleva blev jag även van vid att personalen flörtade. Så var det på de flesta ungdomshem jag varit på. Det blev normalt och lite spännande. Personalen kunde säga "Gud vad snygg du är!" och ge blickar. Ibland kunde de vara mer närgångna som när vi spelade biljard och personal skulle gå bakom och "visa hur man skulle göra".

På ett hem fick jag höra om en personal som hade blivit anklagad för att ha sex med en tjej. Jag träffade den tjejen och frågade vad som hade hänt. Hon var 17 år och berättade att hon hade legat med en i personalen som var typ 30 år, på kontoret efter läggdags. Chefen och personalen hade fått höra om att de hade haft sex, men gjorde ingenting utan sa att

han var oskyldig. Men det där är ju basically våldtäkt utifrån vår situation, där vi är inlåsta och de är personal. Vi var utsatta och i ett underläge. Vi kunde ju inte heller träffa killar i vår ålder så det blev en cool grej att flörta eller ha en sexuell relation med personalen.

"Chefen och personalen hade fått höra om att de hade haft sex, men gjorde ingenting utan sa att han var oskyldig."

På ett annat hem gick personalen igenom mina kläder för att ta bort magtröjor och andra kläder som de tyckte var slampiga. "Det jobbar män här, du kan inte klä dig så där". Jag frågade: "vadå, vad menar du? Menar du att personalen är så äcklig att de vill ha sex med mig om jag går i en magtröja?" Grejen var inte att personalen tog mina kläder, grejen var hur de såg på mig och hur de såg på männen som jobbade där. Det som förmedlades var att "våra män är basically äckliga, så du kan inte klä dig så för då kan saker hända".

Det var en personal som jag fick en närmare relation till, alla andra tjejer märkte att det var nåt mellan honom och mig. Han var äldre, gift och hade barn. Vi gjorde inget sexuellt men han tog flera gånger med mig utanför avdelningen utan att den andra personalen visste om detta. Vi åkte bil och åt sushi. Han gav mig kommentarer om att jag var fin och vacker. I slutet av min placering så åkte vi på en utflykt. Vi två satt på en brygga och han sa åt mig att lägga mig ned bredvid honom och jag gjorde det. Då märkte jag hur han bakom sina solglasögon kollade på mina bröst och mina läppar, det kändes som han var på väg att pussa mig. Då ringde hans telefon och vi behövde åka, som tur var. Min känsla var att han ville ha sex med mig. Han sexualiserade även andra tjejer men också annan personal. Hade jag bott där längre så tror jag att vi hade haft en sexuell relation. Det gick ett rykte om att han haft en sexuell relation med en tjej på ett annat SiS-hem. Det var inte heller tabubelagt eller något utan det var mer normaliserat. Det är så sorgligt att det var så, att vi blev sexualiserade. Vi var ju bara barn. När jag ser tillbaka på det nu så inser jag hur mycket de utnyttjade oss. Många tjejer tänker att det är en bekräftelse och man behöver ju bekräftelse, man vill ju känna sig speciell. Men det är så fel när det blir på det sättet.

Jag berättade för allt och alla vad som hade hänt under mina placeringar, även min socialsekreterare och SiS, men de trodde inte på mig och

det var aldrig någon som gjorde något. Så jag slutade säga saker. Jag såg aldrig IVO där heller. Det var som ett slag i magen, känslan av att vara med om de här sakerna och inte ha någon makt. Det kändes som att jag hade mindre makt än ett husdjur.

Jag önskar att personal och chefer på SiS skulle tro på barn när de berättar. Att det skulle finnas mer tillit. Jag tycker att man ska tro på barnet till motsatsen är bevisad, ta reda på sanningen och ta det på fullaste allvar. Till barn som är placerade på SiS nu vill jag säga att det aldrig är ditt fel att du blir utsatt. Håll inte tyst. Till slut kommer någon att lyssna. Du kommer inte att vara på SiS för evigt, till slut kommer du ut. ●

3

Kommentarer utifrån ett tvärprofessionellt perspektiv

För att förstå studiens resultat ur olika perspektiv av vikt för barns liv, utveckling och rättigheter har vi låtit ett antal experter gå igenom studien.

Utifrån sina kunskaper inom bland annat psykologi, psykiatri, brottsutredning och barnrätt har experterna fått i uppgift att reflektera över studien.

3.1

Åsa Landberg

*Leg psykolog, leg psykoterapeut,
doktorand, Marie Cederschiöld
högskola*

Carl Göran Svedin

*Professor i barn -och ungdoms-
psykiatri, Marie Cederschiöld
högskola*

**ÅSA LANDBERG
CARL GÖRAN SVEDIN**

Nolltolerans mot sexuella övergrepp

Det här är en viktig studie som fyller ett tomrum i svensk forskning om barn som far illa. Att det förekommer drygt fem inrapporterade händelser i månaden om övergrepp, kränkningar och våld av sexuell karaktär mot placerade barn och unga vid de särskilda ungdomshemmen är helt oacceptabelt. De flesta handlar om överträdelser av personalen. Man skulle kunna göra jämförelsen med en skola med cirka 700 platser. Drygt fem rapporter i månaden om sexuella övergrepp eller kränkningar mot skolbarnen skulle med rätta väcka ett ramaskri. Det finns dessutom en stor diskrepans mellan antalet dokumenterade händelser/klagomål från SiS och antalet fall som lett till anmälningar till Inspektionen för vård och omsorg och/eller Personalansvarsnämnden. Det innebär att det sker en sällning av händelser och klagomål, där en hel del av dem avfärdas och aldrig når tillsynsmyndigheter. Det sätt som dokumentationen förs på gör att det är svårt att få en samlad bild och att följa ett ärende från anmälan till åtgärd, såväl ur barnets, personalens som institutionens synvinkel.

Bilden som målas upp är att barn lever i en otrygg miljö på de särskilda ungdomshemmen och att de hos myndigheten har svårt att få gehör för sina upplevelser av sexuella kränkningar och våld från personal. Den bilden bekräftas från annat håll. I en tillsynsrapport slogs det fast att de statliga ungdomshemmen inte kan säkerställa att barn och unga, särskilt flickor, tillförsäkras en trygg och säker placering. Nästan hälften av flickorna och en fjärdedel av pojkarna uppgav i en enkät att de flera gånger har varit med om att personalen varit hotfull eller kränkande mot

dem själva eller andra ungdomar. Nästan en fjärdedel av flickorna uppger att de en eller flera gånger har varit med om att personal tafsat eller gjort andra sexuella handlingar mot dem själva eller andra (Inspektionen för vård och omsorg, 2023).

Sexuella övergrepp är en rättighetskränkning som får mycket stora konsekvenser för de som utsätts. Ungdomar som utsätts för sexuella övergrepp har fler symtom på ångest, depression, ilska, posttraumatisk stress, dissociation och sexuella bekymmer. Det är därtill vanligare med självskadebeteende eller en önskan att ta sitt liv. Försöken att hantera sin oro, ångest och psykiska ohälsa till följd av övergrepp kan för en del även leda till sexuella självskadebeteenden eller sexuell exploatering (Svedin, Landberg & Jonsson 2021), vilket riskerar att ytterligare öka den psykiska ohälsan och leda till förnyad utsatthet för övergrepp. Överlappningarna med andra former av barnmisshandel är dessutom stora, och ju mer utsatt ett barn är, desto större blir hälsokonsekvenserna (Jernbro & Landberg, 2020).

En del av de barn och unga som mår sämst placeras på statens ungdomshem, och när ett barn är traumatiserat av våld eller övergrepp kan det räcka med små påminnelser om dessa erfarenheter för att symtom ska triggas i gång. Otrygghet i allmänhet och våld och övergrepp i synnerhet förhindrar återhämtning och gör det svårt att tillgodogöra sig behandling. Symtomen riskerar att förvärras eller bli kroniska. Det innebär att det ställs stora krav på en miljö där traumatiserade barn vistas. Den måste helt enkelt vara trygg.

Kunskapen om och vilka barn som utsätts för våld eller sexuella övergrepp är begränsad, då barn och ungdomar sällan berättar så att det kommer till myndigheternas kännedom (Svedin & Back, 2003; Priebe & Svedin, 2008; Jernbro & Janson, 2017; Svedin, Landberg & Jonsson, 2021). Även om de flesta barn som utsätts berättar för någon, är det oftast jämnåriga som får förtroenden. Det är därför rimligt att anta att omfattningen av tidigare våld och övergrepp är betydligt större än vad personalen på statens ungdomshem

"Det innebär att det ställs stora krav på en miljö där traumatiserade barn vistas. Den måste helt enkelt vara trygg."

känner till. Det är också rimligt att anta att de inrapporterade händelserna om övergrepp, kränkningar och våld av sexuell karaktär som den här studien beskriver enbart avslöjar en mindre del av de övergrepp som sker på statens ungdomshem.

"När omgivningen inte lyssnar på eller skuldbelägger ett barn som berättar så skadar det och kan leda fram till att barnet ångrar avslöjandet."

När barn berättar om övergrepp är det ofta efter en lång process, det kan ta månader eller år innan den första berättelsen kommer. Hindren för att berätta är många och processen som leder fram till ett avslöjande har beskrivits som en "tryckkokareffekt", när effekterna av övergreppen blir alltmer kännbara ökar trycket, fördelarna med att berätta överväger nackdelarna och berättelsen kommer fram (Brennan & McElvaney, 2020). För barnet kan avslöjandet antingen bli hälsosamt eller rent destruktivt beroende på det mottagande berättelsen får (Watkins-

Kagebein m. fl., 2019). När omgivningen lyssnar, bekräftar och agerar kan avslöjandet bli hälsosamt. Att stärka barns aktörskap och därmed ge dem en känsla av kontroll över sitt liv och de beslut som påverkar dem har visat sig vara en framgångsfaktor efter ett avslöjande. (McElvaney, 2015). När omgivningen inte lyssnar på eller skuldbelägger ett barn som berättar så skadar det och kan leda fram till att barnet ångrar avslöjandet (Landberg, Jonsson & Svedin, 2022).

Studien beskriver väldigt tydligt institutionsvårdens svagheter, då det är hög risk för vad författaren beskriver som totala institutioner. Totala institutioner kan också beskrivas som slutna system (Bartalanffy, 1950; Bateson, 2000; Haines, 1998) där kommunikationen med omvärlden är begränsad och kommunikationen inom systemet (institutionen) styrs av hierarkier, lojaliteter och en tystnadskultur där barn och ungdomars röster har lägst status.

I ett slutet system är information och åsikter ett hot mot "grupptänkandet" och värderas inte. Som ungdom blir man lätt stämplad som bråkmakare eller opålitlig om man tar upp oegentligheter, där sexuella övergrepp är bland de svåraste. Man riskerar att bli avfärdad och inte trodd. Intervjuerna i denna studie, liksom intervjuerna från den så kallade Vanvårdsutredningen (SOU 2009:99; Nyman, 2012), bekräftar

just dessa utsatta barns situation att riskera att bli avfärdade och inte trodda.

I slutna system kan maktutövande och tvångsåtgärder frodas, då ingen tar ansvar för en öppen dialog om institutionsklimat och metoder för att åstadkomma förändring, och de som gör det kan ses som hot och marginaliseras. Här skulle fler intervjuer om tidigare personals erfarenheter behövas för att bättre förstå dessa skeenden samt för att få förslag på förändringar/förbättringar.

I slutna system kan dessutom seniora ledare på olika nivåer skydda sig från ansvar och ifrågasättande genom att omge sig med personal som håller med, och de som vanligtvis inte gör det stannar inte; antingen för att de vet hur dysfunktionell institutionen är eller för att de är marginaliserade. I öppna system uppmuntras att utreda och förstå, inte att i första hand hitta syndabockar. Barn och ungdomar som är omhändertagna för samhällsvård är sköra och behöver stöd, inte ifrågasättande när de berättar om oegentligheter. En stor del av barn och unga som vistas på de särskilda ungdomshemmen har dessutom en funktionsnedsättning, något som innebär att de drabbas än hårdare av våld och övergrepp än andra barn (Svedin, Landberg & Jonsson, 2023).

Sammanfattningsvis pekar denna viktiga och unika forskningsstudie på påtagliga brister då det gäller barn och ungdomars trygghet, säkerhet och behov av en utvecklings- och hälsofrämjande miljö på de särskilda ungdomshemmen. Det ska råda nolltolerans mot sexuella övergrepp! För att uppnå detta är personalrekrytering, personaltäthet, utbildning, extern handledning och ett öppet ledarskap fundamentala beståndsdelar. Det behöver även finnas tillgång till oberoende, externa stödpersoner eller barnombud som barn och unga kan ha regelbunden kontakt med. Dessa kan ha en visselblåsarfunktion när systemet inte fungerar. I alla system med tendens till slutenhet måste kommunikationskanaler ut till omvärlden säkerställas. I ett samhälle som vilar på Barnkonventionen och där institutioner är öppna system, går placerade barns säkerhet och trygghet före personalens och institutionens rykte! ●

Referenser

Bateson, G. (2000). [First published 1972]. *Steps to an Ecology of Mind: Collected Essays in Anthropology, Psychiatry, Evolution, and Epistemology*. University of Chicago Press. ISBN 9780226039053.

Brennan, E., & McElvaney, R. (2020.) *What helps children tell? A qualitative meta-analysis of child sexual abuse disclosure*. *Child Abuse Review*, 29(2), 97–113. <https://doi.org/10.1002/car.2617>

Inspektionen för vård och omsorg. (2023). *Tillsyn av SIS särskilda ungdomshem 2021–2022 Redovisning av regeringsuppdrag S2021/03345*.

McElvaney, R. (2015). *Disclosure of child sexual abuse: delays, non-disclosure and partial disclosure. What the research tells us and implications for practice*. *Child Abuse Review*, 24(3), 159–169. <https://doi.org/10.1002/car.2280>

Haines, S.G. (1998). *The manager's pocket guide to systems thinking and learning*. HRD Press.

Jernbro, C., & Janson, S. (2017). *Våld mot barn 2016. En nationell kartläggning*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Jernbro, C. & Landberg, Å. (2021). *Multiutsatta barn*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Landberg, Å., Jonsson, L., & Svedin, C.G. (2022). *Patterns of disclosure and perceived societal responses after child sexual abuse*. *Child Abuse & Neglect*, 134. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2022.105914>

Nyman, A. (2012). *Att lära av vanvård i den sociala barnavården*. Gothia förlag AB.

Priebe, G., & Svedin, C.G. (2008). *Child sexual abuse is largely hidden from the adult society. An epidemiological study of adolescents' disclosures*. *Child Abuse & Neglect*, 2008;32:1095-1108.

SOU 2009:99. (2009). *Vanvård i social barnavård under 1900-talet. Delbetänkande av utredningen om vanvård i den sociala barnavården*.

Svedin, C.G., & Back, C. (2003). *Varför berättar de inte? Om att utnyttjas i barnpornografi*. Rädda Barnen.

Svedin, C.G., Landberg, Å., & Jonsson, L. (2021). *Unga, sex och internet efter #metoo – om ungdomars sexualitet och utsatthet för sexuella övergrep och sexuell exploatering i Sverige 2020/2021*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Svedin, G.G., Landberg, Å., & Jonsson, L. (2023). *Mer utsatta än andra – om våld och övergrep mot barn med funktionsnedsättning*. Stiftelsen Allmänna Barnhuset.

Von Bertalanffy, L. (1950). *An outline of general system theory*. *British Journal for the Philosophy of Science*, 1,134–165. <https://doi.org/10.1093/bjps/1.2.134>

Watkins-Kagebein, J., Barnett, T. M., Collier-Tenison, S., & Blakey, J. (2019) *They don't listen: a qualitative interpretive meta-synthesis of children's sexual abuse*. *Child and Adolescent Social Work Journal*, 36(4), 337–349. <https://doi.org/10.1007/s10560-019-00615-w>

3.2

**Silvia Ingolfsdottir
Åkermark**
Advokat och delägare
på Brottsbyrån, f.d.
specialiståklagare

SILVIA INGOLFSDOTTIR ÅKERMARK

Barns rättigheter som brottsoffer måste respekteras

Ett **sexuellt övergrepp** är ett extremt och oacceptabelt uttryck för bristande respekt för en annan människas självklara rätt till personlig och sexuell integritet och sexuell självbestämmande och kan orsaka ett stort psykiskt lidande för den som utsätts. I propositionen till samtyckeslagen (prop. 2017/18:177) uttrycks det att det är en grundläggande uppgift för samhället att skydda barn och vuxna mot alla former av sexuella kränkningar.

De barn och unga som tvångsplaceras i låst vård är en särskilt utsatt grupp, inte bara på grund av de vårdbehov som föranleder placeringen utan också på grund av att de fråntas vissa fri- och rättigheter. De är skilda från sina familjer och står därför i ett tydligt beroendeförhållande till SiS-personal, som har stora maktbefogenheter över dem. Många av de som vårdas på SiS har tidigare varit utsatta för sexuella övergrepp, och staten har således ett särskilt ansvar för att de tvångsplacerade inte utsätts för ytterligare sexuella övergrepp och kränkningar.

Av Maria Andersson Vogels studie är det dock uppenbart att de som är placerade vid de särskilda ungdomshemmen löper betydligt större risk att utsättas för sexuella övergrepp eller kränkningar än andra barn och unga. Som framgår av granskningen beror det bland annat på den macho- och tystnadskultur som råder. Både intervjuerna och delar av dokumentationen visar att de unga kan vara rädda för att berätta och, när de väl gör det, upplever att de inte blir tagna på allvar.

I de riktlinjer som finns för SiS-anställda föreskrivs det att det vid myndighetens institutioner ska finnas så klara och entydiga bestämmelser som möjligt för hur man ska agera om en i personalen misstänks för brott eller annat olämpligt beteende. Syftet är att garantera skydd för den unge och rättssäkerhet för den medarbetare som misstänks. Dock anges det också att en misstanke i vissa fall kan avfärdas omedelbart samt att juridikenheten vid huvudkontoret eller polis och åklagare ska kontaktas först vid tveksamhet.

I **6 kap. 1§ 1 st. p. 3 brottsbalken** stadgas att en person aldrig kan anses delta frivilligt i ett samlag eller annan sexuell handling om gärningspersonen förmår personen att delta genom att allvarligt missbruka att personen står i beroendeställning till denne. Detta föreligger bland annat när en person är beroende av beslut som gärningspersonen har möjlighet att fatta, t.ex. som mellan unga och personal på ett SiS-hem. Kravet på att missbruket av beroendeställningen ska vara allvarligt innebär att inte vilken beroendeställning som helst är tillräcklig för att bestämmelsen ska vara tillämplig. Det som avses är att handlandet ska framstå som ett maktövergrepp mot en svagare person.

I **andra punkten i samma paragraf** stadgas vidare att en person aldrig kan anses delta frivilligt om hen befunnit sig i en särskilt utsatt situation, till exempel på grund av allvarlig rädsla, sjukdom, psykisk störning eller, med hänsyn till omständigheterna, befinner sig i en särskilt utsatt situation. Karakteristiskt för en sådan situation är att offret har klart begränsade möjligheter att freda sin sexuella integritet. Det krävs således inte att offret helt saknar förmåga att värja sig eller kontrollera sitt handlande. Av förarbetena till samtyckeslagen framgår vidare att självskadebeteende hos en ung person också kan beaktas som en omständighet av betydelse i detta sammanhang. Bedömningen av om ett offer befinner sig i en särskilt utsatt situation ska grundas på situationen i dess helhet.

Barn under 15 år kan i princip därtill aldrig anses delta frivilligt, och dessutom anses ovan nämnda omständigheter försvårande vid bedömningen av allvarligheten av en våldtäkt eller sexuell kränkning av minderårig (6 kap. 4 § brottsbalken).

I **ljuset av aktuell lagstiftning** och praxis borde utgångspunkten vara att barn och unga som är tvångsplacerade på SiS-hem inte frivilligt kan

delta i sexuella handlingar med personal som arbetar där. När ett barn berättar att denne har blivit utsatt för något som kan ge anledning till misstanke om sexualbrott är det således direkt olämpligt att en medarbetare, utan några juridiska kunskaper, gör en sådan bedömning som framkommer av riktlinjerna ovan. Detta gäller särskilt om den utpekade personen är en kollega, då detta kan påverka objektiviteten. Huruvida ett brott har begåtts eller inte kan enbart avgöras inom ramen för rättsväsendet och ytterst av domstol. Detta får anses vara en av grundstenarna i ett samhälle som bygger på principen om rättssäkerhet.

Som framgår av Maria Andersson Vogels studie är en av de viktigaste frågorna för de utsatta barnen och ungdomarna att de vill att någon lyssnar och tar deras uppgifter om utsatthet på allvar. Då de har blivit utsatta i en låst miljö med begränsad kontakt med utomstående är det viktigt att de får juridiskt stöd för att känna sig trygga i processen. Barnen borde inte höras ingående om vad som hänt utan att först ha pratat med ett juridiskt biträde.

När samtyckeslagen infördes ändrades även bestämmelsen i 23 kap. 5§ rättegångsbalken, som nu föreskriver att ett målsägandebitråde¹ ska förordnas före första polisförhöret i förundersökningen enligt 6 kap. brottsbalken. Det är således en rättighet för den som har blivit utsatt för sexualbrott. Målsägandebiträdets roll är bland annat att informera om aktuell lagstiftning, vilka rättigheter den drabbade har, hur en rättsprocess går till, vilka frågor som polisen kan komma att ställa och varför, allt för att den utsatta ska känna sig så trygg i rättsprocessen som möjligt och vara väl förberedd inför ett polisförhör.

"Förutom rättigheten till ett målsägandebitråde är det utifrån ett brottsofferperspektiv även av betydelse att de aktuella brotten lagförs och att barn och unga betraktas som brottsoffer."

"Huruvida ett brott har begåtts eller inte kan enbart avgöras inom ramen för rättsväsendet och ytterst av domstol."

Förutom rättigheten till ett målsägandebitråde är det utifrån ett brottsofferperspektiv även av betydelse att de aktuella brotten lagförs och att barn och unga betraktas som brottsoffer. Om den unge får bekräftat att denne har blivit utsatt för ett brott och får stöd genom hela processen, kan det vara lättare att bearbeta det som har hänt och söka hjälp för eventuella fysiska och/eller psykiska trauman. Om barn och unga får uppfattningen att deras berättelser om sexualbrott inte tas på allvar, kan det dessutom leda till en ökad tystnadskultur och ett stort mörkertal.

Sammantaget är det därför av stor vikt att barns och ungas uppgifter om sexualbrott på de särskilda ungdomshemmen tas på allvar och polisanmäls. Jag delar Maria Andersson Vogels bedömning att det bör betraktas som ett misslyckande för samhället i allmänhet, och SiS i synnerhet, att myndigheten inte klarar av att skydda de barn och unga som de har ansvar för mot denna form av allvarligt sexuellt våld. ●

¹ Avser förundersökningen brott enligt 6 kap. brottsbalken, ska anmälan om målsägandebitråde göras omedelbart när förundersökningen har inletts eller återupptagits, om det inte är uppenbart att målsäganden saknar behov av sådant biträde. (23 kap. 5 § rättegångsbalken).

3.3

Joel Borgström
Programansvarig
World Childhood
Foundation

effective complaints mechanisms, and inspection systems. Perpetrators are rarely held accountable, allowing high rates of violence to continue unchecked, thereby perpetuating tolerance of violence against children.

WORLD CHILDHOOD FOUNDATION

Sexuella övergrepp mot barn på institution, ett internationellt perspektiv

Internationellt har våld och övergrepp i institutionsmiljön ofta avslöjats genom skandaler på enskilda institutioner där barn i decennier fått utstå allvarliga övergrepp. I de flesta fall har ansvariga myndigheter och vuxna underlåtit att agera trots åtskilliga varningssignaler. Ett återkommande mönster är, precis som vittnesmålen i Maria Andersson Vogels studie visar, hur utsatta barn inte blir trodda.

Ända sedan Childhood grundades har vi arbetat för att belysa och motverka våld och sexuella övergrepp mot barn i institutionsmiljö. Vi vet att barn i all samhällsvård är särskilt utsatta för våld och övergrepp och hur skadlig just institutionsmiljön kan vara för dem, både på kort och lång sikt. På 2000-talet har problematiken fått allt större internationell uppmärksamhet, och i FN:s stora rapport om våld mot barn, publicerad 2006, tillägnas ett helt kapitel just situationen för barn som placerats på institution.¹ I rapporten konstateras också hur personal på institutioner i alla världsdelar utsätter barn för våld och sexuella övergrepp samt att de flesta institutioner är slutna och saknar offentlig insyn, vilket gör att våld och annan vanvård ofta tillåts fortsätta under lång tid:

Institutions housing children are often closed to public scrutiny. They lack a basic legal framework prohibiting all violence, and also lack adequate Government regulation and oversight,

Uppmärksamheten har i många länder lett till statliga kommissioner, som hämtat in vittnesmål och kartlagt omfattning av övergreppen i samhällsvården. I Sverige blev dokumentären Stulen barndom (2005), som beskriver sex pojkars erfarenhet av systematiska kränkningar, våld och sexuella övergrepp på en institution i Alingsås, startpunkten för den statliga Vanvårdsutredningen (SOU 2011:61).² I den konstateras bland annat att så många som 55 procent av de intervjuade barnen hade varit utsatta för sexuella övergrepp under sin tid i samhällsvården. Många berättade att de utsatts för övergrepp och försummelser som varit långt värre än orsaken till själva omhändertagandet.

I Storbritannien bidrog Jimmy Savile-skandalen till att en stor statlig utredning om sexuella övergrepp mot barn tillsattes år 2014. Utredningen kom att ha starkt fokus på just övergrepp i institutionsmiljö och konstaterade i sin slutrapport, i november 2022, att omfattande och systematiskt våld använts på ett stort antal statliga institutioner, både historiskt och i nutid.³ På många av institutionerna hade brutala övergrepp och annat våld pågått i årtionden. Ett exempel är institutioner drivna av Lambeth Council, i London, där barn under årtionden utsatts för tortyrliknande behandling av personal i vad som beskrivs som "levels of cruelty and sexual abuse that are hard to imagine". På enbart den största institutionen inom Lambeth, kunde utredningen identifiera anklagelser mot 177 anställda under perioden 1905–1983.⁴

"Många berättade att de utsatts för övergrepp och försummelser som varit långt värre än orsaken till själva omhändertagandet."

¹ Pinheiro (2006): World report on violence against children.

² SOU 2011:61: "Slutbetänkande av Utredningen om vanvård i den sociala barnvården".

³ IICSA (2022): Final report of the Independent inquiry into child sexual abuse.

⁴ IICSA (2021): "Children in the care of Lambeth council. Investigation report".

Ett annat exempel är Wales, där en statlig utredning år 2000 kunde bekräfta att personal på ett stort antal institutioner utsatt framförallt pojkar för omfattande sexuella övergrepp i över 20 års tid.⁵ I Nederländerna kunde en statlig utredning om sexuella övergrepp i samhällsvården 2012 konstatera att myndigheter, institutioner och familjehemsvården inte hade gjort tillräckligt för att förhindra att barn utsattes för sexuella övergrepp under tiden i samhällets vård. Utredningen rapporterade att barn på institution löpte över dubbelt så stor risk att utsättas för sexuella övergrepp jämfört med barn i allmänhet samt att flickor och barn med funktionsnedsättning var särskilt utsatta. Barn som försökte anmäla övergrepp blev ofta misstänkliggjorda och till och med straffade:

If they reported the abuse, they were mostly not believed, or were punished for their 'lies' and 'dirty talk'.⁶

I Australien slog **The Royal Commission** into Institutional Responses to Child Sexual Abuse år 2017 fast i vad som kallades för en "nationell tragedi" att tiotusentals barn på över 4000 institutioner varit utsatta för sexuella övergrepp under de senaste 90 åren. Kommissionen underströk hur övergreppen fortsatt i nutid. Av de överlevare som kommissionen intervjuade tog det i genomsnitt 23,9 år innan de berättade, vilket illustrerar hur svårt det är för utsatta barn att prata om sexuella övergrepp och att de som träder fram ofta gör det först i vuxen ålder. Man konstaterar också hur institutionerna återkommande prioriterat sitt eget rykte framför barnens bästa:

Many institutions we examined did not have a culture where the best interests of children were the priority. Some leaders did not take responsibility for their institution's failure to protect children. Some leaders felt their primary responsibility was to protect the institution's reputation, and the accused person.

Större statliga utredningar, med liknande resultat som de ovan beskrivna, har genomförts i ett stort antal europeiska och anglosaxiska länder men saknas i regel i medel- och låginkomstländer. Genom *Childhoods* arbete i Östeuropa och länder som Thailand, Kambodja och Nepal vet vi emellertid att våld och sexuella övergrepp förekommer på institutionerna även där. I många s.k. utvecklingsländer har ett stort antal institutioner/barnhem etablerats helt utanför myndigheternas kontroll och i total avsaknad av extern insyn. Bristen på reglering, tillsyn samt bakgrunds-

kontroll av personal och volontärer gör att barnen löper stor risk att utsättas för våld och övergrepp. Under de senaste tio åren har ett flertal länder rapporterat om ett ökande antal fall där personal och volontärer gripits för sexuella övergrepp mot barn placerade på institution.⁷ Dessa länder väntar fortfarande på sin första vanvårdsutredning.

Orsaker och mönster

Den stora mängden utredningar, forskningsresultat och vittnesmål visar att institutionsmiljön ofta både möjliggör och osynliggör systematiskt våld, kränkningar och sexuella övergrepp. Faktorer som lyfts fram som orsaker är bland annat slutenhet, brist på insyn och organisationskultur. I flera länder kan man fortfarande se resterna av en attityd där sexuella övergrepp mot barn inte tas på allvar och där barns larmrapporter ofta ses som både överdrivna och orimliga. I Maria Andersson Vogels studie finns tydliga tecken på att detta synsätt på sina håll lever kvar även på de svenska ungdomshemmen.

"Den stora mängden utredningar, forskningsresultat och vittnesmål visar att institutionsmiljön ofta både möjliggör och osynliggör systematiskt våld, kränkningar och sexuella övergrepp."

Miljöer som tillåter mycket våld tycks också öka risken för att personer som i andra sammanhang inte skulle begå övergrepp, faktiskt gör det. Barn som har vistats i dessa miljöer beskriver hur fysiskt och psykiskt våld på så sätt bidragit till sexuella övergrepp och hur tystnadskulturer gjort att våldet kunnat fortsätta. Hur institutionerna präglats av en kultur där olika former av våld både accepterats och sanktionerats. Precis som i den här studien, finns det starka belägg för att personal på

⁵ Waterhouse, Ronald (2000): *Lost in care: Report of the tribunal of inquiry into the abuse of children in care in the former county council areas of Gwynedd and Clwyd since 1974.*

⁶ Samson commission report (2012): "Surrounded by care, still not safe".

⁷ World Childhood Foundation (2020): "Sexual exploitation of children in travel and tourism. The Cambodian case" och Better volunteering, better care (2016): "International volunteering and child sexual abuse".

institutionerna är de som oftast begår själva övergreppen, här beskrivet i Australien:

Child sexual abuse in institutions is often perpetrated by someone who is familiar to, and in a position of power and authority over, the child. The perpetrator will frequently be someone who is entrusted to provide care for the child. There is no typical profile of a perpetrator and their behaviours can change over time. The power and position of a perpetrator within an institution can prevent abuse being identified and can inhibit the child from disclosing, both at the time of the abuse and in the years that follow.

Avslutning

Att övergreppen fortsätter i nutid är en slutsats både i den svenska Vanvårdsutredningen och dess internationella motsvarigheter. Utredningarna har resulterat i ett stort antal rekommendationer så att barn inte ska fortsätta utsättas för våld och övergrepp under sin tid i samhällets vård. I Wales ledde rekommendationerna till att den första Barnombudsmannen tillsattes, att en ny visseblåsarfunktion inrättades samt att barn i samhällsvård fick rätt till ett oberoende ombud. I Australien har regering och lokala myndigheter sedan 2007 rapporterat årligen om framsteg vad gäller utredningens 409 rekommendationer. Större framsteg inkluderar bland annat implementering av nya riktlinjer för institutioner, en ny nationell strategi för att motverka sexuella övergrepp samt årlig rapportering från institutioner som utpekats för omfattande vanvård. I Storbritannien har regeringen antagit ett stort antal av de över 100 rekommendationer som utredningen lämnade över. I Sverige bidrog Upprättelseutredningen (SOU 2011:9) med ett antal rekommendationer för att öka säkerheten för barn och unga i samhällsvård. En central rekommendation var ett långsiktigt nationellt program för ökad säkerhet för barnen och uppdraget att kontinuerligt följa omfattningen

"Det kan slutligen konstateras att även om mycket har hänt sedan 1900-talets vanvård så visar Maria Andersson Vogels studie att barn placerade på svenska ungdomshem fortfarande utsätts för övergrepp på en nivå som är helt oacceptabel för ett civiliserat samhälle."

av övergrepp och andra försummelser inom samhällsvården. Med tanke på resultaten av den här studien, står det emellertid klart att de viktigaste förändringarna inte har genomförts.

Det kan slutligen konstateras att även om mycket har hänt sedan 1900-talets vanvård så visar Maria Andersson Vogels studie att barn placerade på svenska ungdomshem fortfarande utsätts för övergrepp på en nivå som är helt oacceptabel för ett civiliserat samhälle. Vi ser hur barn i tvångsvården fortfarande skuldbeläggs och misstänkliggörs, att många övergrepp tycks förklaras som enskilda undantag och att den omfattande kunskap som finns om institutionsmiljöns risker inte leder till tillräckliga åtgärder. Vid det här laget har vi tillgång till tusentals sidor med barns vittnesmål i utredningar som genomförts i ett stort antal länder.

Vi kan inte längre säga att vi inget visste. ●

Referenser

Better volunteering, better care (2016); *"International volunteering and child sexual abuse"*.

Samson commission report Netherlands (2012); *"Surrounded by care, still not safe"*.

SOU 2011:9; *"Barnen som samhället svek – åtgärder med anledning av övergrepp och allvarliga försummelser i samhällsvården. Betänkande av Upprättelseutredningen"*.

SOU 2011:61; *"Vanvård i social barnavård. Slutbetänkande av Utredningen om vanvård i den sociala barnavården"*.

The Independent Inquiry into Child Sexual Abuse (IICSA 2022); *Final report*.

The Independent Inquiry into Child Sexual Abuse (IICSA 2021); *"Children in the care of Lambeth council. Investigation report"*.

The Royal Commission into Institutional Responses to Child Sexual Abuse (2017); *Final report*.

United Nations/Pinheiro (2006); *World report on violence against children*.

Waterhouse, Ronald (2000); *"Lost in care: Report of the tribunal of inquiry into the abuse of children in care in the former county council areas of Gwynedd and Clwyd since 1974"*.

World Childhood Foundation (2020); *"Sexual exploitation of children in travel and tourism. The Cambodian case"*

3.4

Karin Henriksson
och Lisa Swanson
Carlström
Barnrättsbyrån

BARNRÄTTSBYRÅN

Barns utsatthet inom institutionsvården måste erkännas

Barnrättsbyrån har över tid och med hög oro tagit emot berättelser från barn som varit placerade på SiS-hem och blivit utsatta för våld och övergrepp. År 2021 släppte vi rapporten "... och jag kunde inte andas – En granskning av våld mot barn på de statliga ungdomshemmen". Rapporten synliggjorde omfattande och systematisk användning av våld mot barn i samband med avskiljningar. I och med vårt arbete med rapporten blev det också tydligt att barnen vi hade kontakt med utöver våld även hade varit utsatta för sexuella övergrepp från personal. Vi fick ta emot berättelser om våldtäkt, sexuella ofredanden, sexualiserade kommentarer och en ständig rädsla för utsatthet. Precis som våldet normaliserats inom myndigheten, menade barnen att även sexuella övergrepp var återkommande under deras placeringar. Deras vittnesmål får stöd av tillsynsmyndigheternas allvarliga kritik som på senare år riktats mot SiS gällande både våld och övergrepp.

Genom Maria Anderssons Vogels studie står det nu klart att barn i stor utsträckning har berättat för både IVO och SiS om sin utsatthet för sexuella övergrepp och att flickor varit mest utsatta. Av de dokumenterade inrapporteringar där kön framgår avser närmare 80 procent flickor. Förövaren är i övervägande majoritet manlig personal, såväl när det gäller övergrepp mot flickor som mot pojkar. Studien visar även att barnen många gånger inte tas på allvar när de berättar om sina erfarenheter av sexuella övergrepp. Frågan är hur missförhållanden som innefattar allvarliga brott mot barn kan få fortgå år efter år inom den statliga ungdomsvården?

Med stöd i forskning problematiserar Maria Andersson Vogel i föreliggande studie hur institutionsmiljön i sig innebär ökad risk för övergrepp mot barn. Institutionsmiljön spelar en stor, ofta avgörande roll för om övergrepp överhuvudtaget begås eller ej. Det innebär att institutionskontexten till och med kan motivera till övergrepp, även om det inledningsvis aldrig funnits en sådan intention hos personalen. För att SiS ska kunna förebygga sexuellt våld mot barn måste myndigheten kunna tillstå detta faktum, vilket vi inte har sett prov på hittills. Som svar på förekomsten av allvarliga missförhållanden och sexuella övergrepp har SiS i media och utredningar istället valt att framhålla att de hanterar en svår målgrupp, har undermåliga lokaler, för stora barngrupper och svårt att hitta kompetent personal. Sällan är barnperspektivet närvarande i uttalanden som visar att ledningen förstår grundproblematiken, tror på barnen och står på deras sida.

Bilden av en myndighet som inte tar barns berättelser på allvar stärks av den konstaterade underrapporteringen vad gäller lex Sarah-anmälningar till IVO. Enligt socialtjänstlagen har anställda skyldighet att internt rapportera missförhållanden eller påtaglig risk för sådana. Är missförhållandet allvarligt eller om det finns påtaglig risk för allvarligt missförhållande är ledningen skyldig att snarast anmäla till IVO. Enligt studien har 29 lex Sarah-rapporter upprättats av SiS utifrån barns berättelser om övergrepp inom myndigheten. Av dessa har endast 9 anmälningar förts vidare till IVO, vilket innebär att SiS ledning, utifrån kriterierna i socialtjänstlagen, i en majoritet av fallen inte bedömt att barns berättelser om övergrepp inneburit en påtaglig risk för allvarliga missförhållanden. Detta trots att de interna lex Sarah-rapporter som inte anmälts vidare till IVO handlat om flera möjliga våldtäkter och sexuella ofredanden. De mycket få åtalsanmälningarna från personalansvarsnämnden visar även att barns berättelser i stor utsträckning inte heller bedömts som tillräckliga för att myndigheten ska lämna vidare till åklagare att utreda brott. Ett brottsoffers berättelse kan dock mycket väl uppfylla den misstankegrad som lagen om offentlig anställning uppställer för SiS anmälningsskyldighet till åklagare. Personalens rättigheter och arbetsgivarperspektivet förefaller allt som oftast ha högre prioritet än barns

"Personalens rättigheter och arbetsgivarperspektivet förefaller allt som oftast ha högre prioritet än barns säkerhet inom myndigheten."

säkerhet inom myndigheten. Detta blir särskilt tydligt då SiS, enligt kritik från IVO, upprepade gånger låtit personal fortsätta arbeta med barn under pågående brottsutredning. Studien och dess underliggande material visar tydligt att myndigheten inte tar barns berättelser på allvar, med allvarliga risker som följd då barn inte skyddas och förövare inte ställs till svars.

Under den för studien aktuella perioden om drygt tre år har minst fem olika barn berättat om att de varit utsatta för våldtäkt av personal. Vid 28 tillfällen finns dessutom inrapporterat att personal utsatt barn för övergrepp, innefattande att personal haft sex med barn. I underlaget för granskningen har dock varken SiS eller IVO definierat dessa som våldtäkt. Utifrån praxis skulle dock dessa händelser mycket väl kunna komma att bedömas som våldtäkt, med fleråriga fängelsestraff som följd, om de bara hade nått rättsväsendet. Nyligen bedömde Örebro tingsrätt att en ungdom varit utsatt för våldtäkt av en personal, trots att hon i stunden hade samtyckt till de sexuella handlingarna. Domstolen lade stor vikt vid beroendeförhållandet mellan den placerade ungdomen och den anställda.

"Ett enklare sätt att uttrycka frågan om frivillighet är att NN 3 inte har möjlighet att samtycka till ett sexuellt umgänge med någon i boendets behandlingspersonal just för att hon var inlåst på en avdelning där hon var hänvisad till och beroende av avdelningens behandlingspersonal."

Det är tydligt att SiS brister allvarligt i att tillgodose barns trygghet och rättssäkerhet, då myndigheten inte bistår barn i att polisanmäla eller själva åtalsanmäla brottsmisstänkt personal. Det får även ifrågasättas om den underrapportering som synliggörs i studien är lagenlig. Synen på barnen som medvållande eller icke trovärdiga visar också en brist i förståelsen för barns utsatthet och de maktförhållanden som råder inom institutionsmiljön. I materialet som ligger till grund för studien förekommer upprepat att barns berättelser fastnar i interna utredningar eller inte utreds alls. Studien synliggör också en brist i samhällets skyddsnet för barn, då en tillsynsmyndighet som IVO kan få in så många berättelser om sexuella övergrepp, utan att ha skyldighet att själva agera för barnets rätt till skydd och straffrättslig upprättelse. Det nuvarande förfarandet är i de flesta fall att IVO överlämnar barnets klagomål till SiS, som därefter får utreda klagomålet internt. Många

gångar vänder sig dock barn till IVO just för att institutionen inte har hanterat situationen eller på grund av rädsla för represalier.

Ur en institutionschefs tjänsteanteckning/internutredning med anledning av att en ungdom berättat om sexuellt ofredande från personal:

"Efter att ha pratat med avdelningsföreståndare, biträdande avdelningsföreståndare, behandlingspedagogerna samt hämtat in uppgifter från en ungdom som bodde med ungdomen under aktuella tiden har jag inte hittat något stöd för uppgifterna att personalen ska ha betett sig olämpligt mot eller ofredat den aktuella ungdomen. Jag bedömer därför att jag inte ska göra (maskat) med stöd av de uppgifter som ungdomen lämnat eller vidta några andra åtgärder mot personalen."

Ur tjänsteanteckning från två anonyma medarbetares interna klagomål till ett av SiS verksamhetskontor:

"En ungdom ... har även uppgett att hen varit utsatt för sexuella gränsöverskridanden från medarbetare X. Hen har tidigare anmält namngiven personal för sexuella övergrepp, vilket inte tagits på allvar i organisationen utan hen har pekats ut som lögnare. Ord stod mot ord och ungdomen har dragit tillbaka anklagelserna ... Uppgiftslämnarna tror dock att ungdomen talar sanning, baserat på hens berättelse som de upplever som trovärdig ... Uppgiftslämnarna uppger att ungdomen tagit upp händelsen i olika samtal, men inte blir trodd och inte tillåts prata om det i någon form."

Ytterligare en faktor som synliggörs i studien är hur våld och sexuella övergrepp har ett orsakssamband i institutionsmiljön. Forskning pekar på att institutionskulturer där våld mot barn är sanktionerat skapar förutsättningar som främjar snarare än motverkar sexuella övergrepp. Därför bör fysiskt våld inte åtskiljas från andra våldsformer eller ses som isolerade händelser. I studiens intervjuer med barn, liksom återkommande i materialet till grund för granskningen, framkommer tydligt att många barn varit utsatta för både våld och sexuella övergrepp under sina placeringar. Genomgående framkommer också hur svårt det blir för barn att berätta om övergrepp i miljöer som är så starkt präglade av våld. En viktig fråga som SiS helt synes ha underskattat är hur en ökad

användning av avskiljningar och fysiskt våld också bidrar till en miljö som tillåter och motiverar sexuella övergrepp.

Ur SiS interna lex Sarah-rapportering, där en ungdom berättar om såväl våld som övergrepp:

"Ungdomen berättar om en manlig personal som kommenterar tjejers kroppar och säger: 'Du kan inte ha så uringade kläder, man blir ju sugen'. Samma personal ska även ha tagit med en av de intagna tjejerna i skogen och där haft sex med henne. Ungdomen berättar att tjejerna är rädda för att vara ensamma med mannen. Ungdomen berättar om oro för att sova när mannen jobbar natt på avdelningen. Ungdomen berättar även om personal som med våld håller ned tjejerna så de inte kan röra sig. Ungdomen har inte fått stöd av annan personal utan istället fått höra att de kan anmäla till IVO ifall de vill, 'IVO kommer ändå inte göra någonting'. På grund av detta vågar ingen av ungdomarna anmäla ..."

Ur anteckningar från IVO:s inspektion av ett ungdomshem och samtal med en flicka som berättar om hot om våld efter att hon berättat om sexuella övergrepp:

"... Då började personalen att sätta upp bilder på väggarna i X rum av avhuggna armar m.m. och sa att så kan det bli för dig om du fortsätter. X fick själv ta ned bilderna men då satte personalen upp nya ..."

Barnrättsbyråns tidigare rapport, från år 2021, visade att barn utsattes för omfattande och systematiskt fysiskt våld i samband med avskiljningar. Nuvarande studie visar att även det sexuella våldet är institutionsövergripande och måste ses som ett systematiskt problem. Om liknande statistik hade förekommit i andra verksamheter för barn, där barn på

"Utifrån såväl barnkonventionen som Europakonventionen har Sverige skyldighet att skydda barn från att utsättas för sexuella övergrepp."

samma sätt vittnade om våldtäkter, sexuella övergrepp och ofredanden, med en fällande dom per år, skulle detta väcka kraftiga reaktioner och situationen skulle inte tillåtas fortgå. Frågan är varför vi inte agerar på samma sätt för barn som är placerade på SiS. Utifrån såväl barnkonventionen som Europakonventionen har Sverige skyldighet att skydda barn från att utsättas för sexuella övergrepp. Att gärningspersonen är en företrädare för staten och barnet är inlåst försvårar brottet och aktualiserar även Tortyrkonventionen. Sverige har också krav på sig att tillförsäkra barn som utsatts för kränkningar rätt till juridisk prövning, dvs. effektiva rättsmedel. Den alarmerande situationen och underrapporteringen vad gäller brott mot barn och lex Sarah-anmälningar talar dock tvärtom för att Sverige idag inte lever upp till sina åtaganden. Vi som samhälle måste stå upp för barns rättigheter och får aldrig acceptera att övergrepp så som framkommit i denna studie förekommer vid de särskilda ungdomshemmen. ●

Slutord

Barnen på SiS hör till samhällets mest utsatta grupper, både på grund av sin bakgrund men också för att de befinner sig i en miljö där deras fri- och rättigheter är kraftigt inskränkta. Deras situation behöver därmed bevakas särskilt noga. Trots samhällets skyldighet och ansvar att skydda barn från våld och övergrepp så är denna rapport ett tydligt kvitto på vårt misslyckande. Vi hoppas att den också ska innebära ett åtagande – att tro på barn, att ta dem på allvar och att ta ansvar för att alla barn och unga i samhällsvården skyddas mot våld och sexuella övergrepp.

BARNRÄTTSBYRÅN.

CHILDHOOD

WORLD CHILDHOOD FOUNDATION

FOUNDED BY H.M. QUEEN SILVIA OF SWEDEN